

# RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA  
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

## INNEHÅLL

### STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

Fil. kand. *Barbro Matsson*, Stockholm: Perspektiv på svensk kulturanalys ..... 33

### ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Fil. dr *Carl Olof Cederlund*, Stockholm: Redare i Roslagen — ett sjöfartshistoriskt epos .. 41

Antikvarie *Ulla Oscarsson*, Östersund: Vårda, bevara — men hur? ..... 46

Bengt Jacobsson: Svensk folkkonst. Anmäld av fil. lic. *Maj Nodermann*, Stockholm .... 48

Claus-Dieter Rath: Reste der Tafelrunde. Anmäld av fil. kand. *Ingrid Nordström*, Lund ..... 49

Monica Lantz: Folkets visor. Anmäld av fil. kand. *Stefan Bohman*, Stockholm ..... 51

Sigurd Erixon: Byar, gårdar och hus under Bjärka-Säby. Anmäld av docent *Mats Hell-spong*, Stockholm ..... 53

Yvonne Hirdman: Magfrågan. Anmäld av *Ingrid Nordström* ..... 55

Svante Lindqvist: Technology on Trial. Anmäld av fil. lic. *Gösta von Schoultz*, Lund .. 57

Krister Gierow, Ingmar Brohed, Per Ekström: Bibliografi över Hilding Pleijels tryckta skrifter 1919–1983. Anmäld av fil. lic. *Sven G. Sjöberg*, Lund ..... 59

Sture Lagercrantz: Some Ethnographic Comments on Leonard Mascall's *A Booke of Engines* (1590). Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm ..... 60

Ann-Sofie Schotte-Lindsten och Margit Werner (red.): *Sköllerstabygden*. Anmäld av *Gösta Berg* ..... 61

### KORTA BOKNOTISER

The National Trust Manual of Housekeeping ..... 62

Johannes Häyhä: Vuodenajat — Perhe ja kylä ..... 63

Anders Gustavsson: Pingströrelsen på Åstol ..... 64

Christer Berglund—Carl Heideken: Fria företagare ..... 64



RIG · ÅRGÅNG 68 · HÄFTE 2

1985

# *Föreningen för svensk kulturhistoria*

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*  
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

## *REDAKTION:*

Professor *Nils-Arvid Bringéus*  
Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör  
Docent *Elisabet Hidemark*  
Intendent *Hans Medelius*  
*Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark*

*Redaktionens adress: Docent Mats Hellspong, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.*

## *Föreningens och tidskriftens expedition:*

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 50:–  
Postgiro 193958-6

*Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet*

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1985

---

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

---

# Perspektiv på svensk kulturanalys

Av Barbro Matsson

Vid den nordiska etnolog- och folkloristkongressen i Fuglsö 1983 diskuterades etnologernas och folkloristernas sätt att hämta inspiration från andra discipliner, till exempel olika antropologiska skolor eller andra samhällsvetenskapliga eller filosofiska riktningar. I diskussionen hävdades att de nordiska forskarna godtyckligt tar till sig enstaka begrepp och teoretiska aspekter, men att de försummar att systematiskt sätta sig in i de skolor de påverkas av. Vare sig detta är sant eller ej är det ett faktum att bredden är stor, åtminstone inom dagens svenska etnologi.<sup>1</sup> De svenska etnologerna saknar uppenbarligen egna teorier som är relevanta för de problem de önskar behandla, och lånar därför begrepp och hela teoribyggen från mer eller mindre näraliggande discipliner. Sådana teoretiska inlån alstrar också nya frågeställningar och inspirerar till att urskilja nya problemområden, och resultatet blir en mångsidig och föränderlig etnologi.

Mot denna bakgrund vore det intressant att fråga sig vad som har karaktäriserat svensk etnologi under tidigare perioder. Vilka problem har etnologerna velat behandla? Vad har de velat förklara och vilka förklaringar har räknats som seriösa eller etnologiskt relevanta? Med utgångspunkt i dessa frågor har jag urskilt tre perioder i svensk 1900-talsetnologi. Den första perioden sträcker sig fram till 1960-talet och omfattar vad man kan kalla traditionell folklivsforskning. Den andra perioden, med vad jag vill kalla samhällsvetenskaplig etnologi, täcker sent 60-tal och 70-talet. Mot slutet av 70-talet introduceras så en speciell svensk form av kulturanalys, som görs mer tydlig in på 80-talet; det är alltså den tredje perioden. De tre perioderna skall givetvis inte uppfattas som jämförbara stor-

heter. Traditionell folklivsforskning var fullständigt dominerande under största delen av 1900-talet, den spelar fortfarande en stor roll för definitionen av ämnet etnologi och utgör så att säga ett gemensamt arv för dagens etnologer. Samhällsvetenskaplig etnologi betecknar en omorientering under 60- och 70-talen, nämligen tendensen hos en del yngre forskare att ta upp nya problemområden och välja andra studieobjekt än dem som hade varit vanliga inom traditionell folklivsforskning. Hur stor genomslagskraft detta fick är oklart, men försöken är icke desto mindre intressanta, eftersom de representerar ett brott med den traditionella folklivsforskningen. Att det är vanskligt att avgränsa eller sammanfatta forskningsinriktningar som ligger nära i tiden blir tydligt också när det gäller den moderna kulturanalysen. Det bedrivs en mängd kulturanalytiskt inspirerad forskning idag, men de avslutade projekten är än så länge tämligen få, och det förefaller vara för tidigt att göra några slutgiltiga bedömningar av etnologisk kulturanalys. I denna artikel har jag därför valt att göra en snäv begränsning och behandla kulturanalysen sådan som den kommer till uttryck i Billy Ehns och Orvar Löfgrens "Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv" (Ehn & Löfgren 1982). Ehn & Löfgren söker där introducera och förklara den nya riktningen; de ger ett slags normativ bild av svensk kulturanalys. Jag kommer att diskutera denna bild tämligen ingående, men också komplettera den med exempel från kulturanalytiska forskningsresultat som Ehn & Löfgren har presenterat i andra sammanhang. Men för att i någon mån kunna diskutera den nya kulturanalysen mot bakgrund av dess historia vill jag först ta upp några drag i den tidigare svenska etnologin.

De forskningsinsatser som här sammanfattas som traditionell folklivsforskning var väsentligt olika i flera avseenden. De hade dock ett gemensamt studieobjekt: den förindustriella folkkulturen. "Folk" kan då närmast översättas med landsbyg-

<sup>1</sup> Här och i fortsättningen används etnologi, i enlighet med svenskt språkbruk, som samlingsbeteckning för etnologi och folkloristik.

dens allmoge. Det var folkets breda lager etnologerna ville studera, snarare än den urbana eller bildade eliten. Den folkliga kulturen studerades i ett jämförande historiskt perspektiv. Åtminstone för de äldre forskarna var detta perspektiv oändligt; det gällde att följa de studerade fenomenen så långt tillbaka som möjligt, helst till ursprunget. Här hade också studier av geografisk utbredning sin givna plats; företeelsernas geografiska ursprung och "vandring" var en självklar del av deras tillkomsthistoria.

Det blev enstaka fenomen – kulturelement – som studerades på detta sätt. Man kartlade bildligt och bokstavligt utredning och spridning av olika föremål, och man arbetade på liknande sätt med seder, berättelser och annat folkloristiskt material. Detta stämde inte helt överens med programförklaringarna. I Sigurd Erixons visioner, till exempel, var etnologin en allmän kulturhistoria, en allsidig belysning av den mänskliga livsföringen (Erixon 1938). Men när merparten av forskningen kom att begränsas till studier av enstaka föremål eller fenomen, var det förståeligt utifrån de frågeställningar som var aktuella. Det var historiskt och geografiskt jämförande studier man ville göra, men att följa ett helt komplex av företeelser i tid och rum var vanskligt eller omöjligt (jfr Erixon 1938, s 287). Att så mycket av forskningen kom att behandla materiella fenomen hade också samband med tidsperspektivet; tingen var de källor som bäst bestod i det långa loppet. "Det ligger i öppen dag", skrev Erixon,

"hur starkt detta kronologiskt orienterade studium måste domineras av föremålsforskningen, som ger de bästa möjligheterna att erhålla fasta hållpunkter under längre tillbaka liggande skeden, då alla andra källor oftast tuga eller äro alltför obetydliga." (Erixon 1938, s 291–292)

Etnologernas ideal förefaller visserligen ha varit att studera tingen som uttryck för mänskliga tankar eller idéer. Erixon deklarerade att etnologin varken var "ensidig psykologi" eller "enbart materiell etnografi" – etnologins objekt var istället samspelet mellan människans psyke och hennes konkreta, gripbara produkter och funktioner (Erixon 1938, s 270). Men detta samband klargjordes sällan, och mycket av den etnologiska forskningen och debatten kom att kretsa kring tingen i sig.

Den traditionella folklivsforskningen var givetvis inte så homogen som ovanstående ger sken av. Det jämförande perspektivet, till exempel, avvi-

sades efterhand av mer funktionalistiskt inriktade forskare. Carl Wilhelm von Sydow var en av de första att rikta kritik mot de vittgående jämförelserna. I artikeln "Religionsforskning och folktradition" hävdade han att folktroföreteelserna, eller traditionselementen, skulle förklaras utifrån de sammanhang där de existerade (von Sydow 1941). De skulle källkritiskt jämföras med landets övriga traditioner och förhållanden och inte förklaras med hjälp av "osäkra och ofta falska analogier från andra sidan jordklotet" (von Sydow 1941, s 5). Det jämförande perspektivet försvarades av Martin P:n Nilsson, som poängterade den svenska folktrons släktskap med såväl fornnordisk som grekisk och romersk mytologi (Nilsson 1941). "Den som studerar svensk och europeisk folklore", skrev han,

"behöver en vidsyn och kringsyn av helt annat omfång än den, som studerar de primitiva folken. Ty de folk, som han studerar, ha årtusendens historia bakom sig, som format dem, deras öden och deras andliga arv." (Nilsson 1941, s 99)

Detta var en sorts försvar av den svenska och europeiska folkloren som fenomen. Nilsson markerade dess egenart och framställde den som unik i förhållande till folklore i resten av världen. Men samtidigt försvarade han också sin egen bildning. Den vidsyn och kringsyn han krävde av forskarna var inget annat än en gedigen förtrogenhet med de europeiska "kulturfolkens" historia, det vill säga den kunskap som var relevant i hans egen akademiska miljö. Det var denna specifika bildning som låg bakom de tolkningar som von Sydow kallade "spetsfundiga" och "främmande för folkliga tankegångar" (jfr von Sydow 1941, s 20). Dispyten mellan von Sydow och Nilsson aktualiserar därmed ett allmänt problem, nämligen vad som skall ligga till grund för vetenskapliga förklaringar eller tolkningar. Det finns två huvudalternativ. Antingen kan man förankra förklaringarna i de sammanhang där de studerade fenomenen befinner sig – som von Sydow valde att göra – eller kasta loss från dessa sammanhang och göra fristående tolkningar av fenomenen utifrån någon annan, principiellt sett valfri referensram. Nilssons förklaringar är intressanta här, eftersom de förefaller vara grundade i en så skarpt avgränsad akademisk tradition. Därigenom borde de också, ideellt sett, ha varit möjliga att pröva och förkasta, för de forskare som befann sig inom samma tradition.

Som tidigare nämnts karaktäriserades den traditionella folklivsforskningen inte bara av ett gemen-

samt studieobjekt, den gamla folkkulturen, utan också av att forskarna studerade enskilda element i denna folkkultur. I en artikel i *Schwedische Volkskunde* benämnde John Granlund denna typ av folklivsforskning elementär, att skilja från vad han kallade systematisk folklivsforskning (Granlund 1961). Med elementär folklivsforskning avsåg Granlund studiet av enskilda kulturelement eller kulturförhållanden, medan systematisk folklivsforskning hade till uppgift att urskilja "livsföringens strukturbildande normer" (Granlund 1961, s 46, min översättning). Därvid skulle man utgå från en grupp eller ett samhälle, i syfte att lära känna dess kultur- och handlingsmönster, och det var människornas individuella livsföring och deras sociala relationer inom och utom den egna gruppen som då stod i centrum för intresset. Granlunds förhoppning var uppenbarligen att utvecklingen skulle gå mot mer systematisk folklivsforskning. Det var en betydelsefull kursändring att förespråka; den innebar att intresset skulle ledas över från föremål, hustyper, byplaner och så vidare till mänskliga mellanhavanden och vad vi skulle kunna kalla social interaktion. Men Granlund strävade inte efter något brott med den elementära folklivsforskningen. Tvärtom poängterade han att de kunskaper man redan hade förvärvat om enskilda kulturelement var oundgängliga för förståelsen av grupper eller samhällen. Ett samhälle lät sig bara karaktäriseras genom sina kulturelement, hävdade han, genom till exempel byplaner och byordningar, gårds- och hustyper, fester av olika slag samt diktning, sånger och danser (jfr Granlund 1961, s 53). Väl att märka talade han här om historiskt material; det förefaller som om samtidsstudier var honom principiellt främmande (jfr Granlund 1961, s 55–56).

Ett intressant verk som bör nämnas i detta sammanhang är Börje Hanssens doktorsavhandling "Österlen" (Hanssen 1952, 1977). Den lades fram redan 1952, alltså tio år före Granlunds artikel, och hade då undertiteln "En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne". Hanssens syfte var att belysa sammanhang mellan människor och miljö och visa hur folk och varor rörde sig inom ett visst distrikt vid en viss bestämd tidpunkt (jfr Hanssen 1977, s 5). Men han fick också sagt åtskilligt om olika livsstilar, alltså livsföringen i olika grupper på den skånska landsbygden. Avhandlingen kunde ha tjänat som ett gott exempel på systematisk folklivsforskning, men den skrevs tio

år innan Granlund hade formulerat ett sådant program för den svenska folklivsforskningen. Hanssen var inte heller folklivsforskare, utan sociolog och ekonomhistoriker. "Österlen" väckte ett visst intresse bland folklivsforskare, att döma av Sigfrid Svenssons positiva recension i *Rig* (Svensson 1952), men undersökningen fick inga direkta efterföljare, och det dröjde till in på 60- och 70-talen innan Hanssens arbete på allvar blev aktuellt inom etnologin.

För att återknyta till Granlunds artikel låg det kanske mest intressanta i de möjligheter som öppnade sig utifrån de nya perspektiven. Granlund ville att man skulle studera livsföring och mänskliga mellanhavanden, med andra ord handlingar och beteenden som var knutna direkt till individer. Detta skilde sig från studiet av de mer opersonliga eller fristående kulturelementen; det krävde en annan typ av empiri.

Logiskt sett borde det också kunna få konsekvenser för tidsperspektivet i forskningen. Granlund själv pläderade för att man skulle hålla fast vid det historiska perspektivet, men de frågeställningar han hade tagit upp var egentligen mer lämpade för undersökningar av samhällen eller grupper som kunde studeras i verksamhet, det vill säga för samtidsstudier. Den nya typ av etnologi som började utvecklas vid Stockholmsinstitutionen under Granlunds professorstid kännetecknades bland annat av en fokusering på mänskliga handlingar och ett ökat intresse för samtidsstudier. I det följande skall jag ta upp några centrala drag i det som kom att bli 60- och 70-talens nya etnologi.

Den viktigaste förutsättningen för en förändring av folklivsforskningen var att begreppet kultur gavs en ny innebörd. Från socialantropologerna övertog en del av folklivsforskarna den definition där kultur förutsattes vara lika med normer och värderingar, det vill säga företeelser på idéplanet. Därigenom markerades en skillnad mellan kulturen – som i princip var oåtkomlig – och de mer påtagliga yttringarna eller produkterna av denna kultur. För de tidigare folklivsforskarna existerade ingen sådan uppdelning; för dem var kulturen själva livsformen, det brokiga myllret av de såväl materiella som andliga företeelser som människor gav upphov till. Den nya definitionen innebar framför allt att kulturen inte längre var direkt observerbar. Den betraktades istället som en bakomliggande faktor; mer eller mindre specifika kulturdrag kunde härledas eller analyseras fram ur människors handlingar och utsagor. Denna kulturde-

definition mötte de svenska etnologerna uppenbarligen i samband med den så kallade generativa modell som socialantropologen Fredrik Barth hade utarbetat för att förklara sociala former och processer. Det mest centrala i denna modell var uppfattningen av mänskliga handlingar som val. Utifrån vissa möjligheter och begränsningar förutsattes människor handla rationellt, och det var människornas kulturspecifika värderingar som då kom att styra deras handlande. En grundläggande förutsättning för ett sådant synsätt var att sociala former och processer betraktades som aggregat av individuella val. Detta är en kort sammanfattning av kärnan i den generativa modellen, sådan de svenska etnologerna uppfattade den och förmedlade den. (Den som vill jämföra med Barths egna presentationer kan till exempel hänvisa till Barth 1971.) Dessa teoretiska perspektiv blev utgångspunkten för en ny typ av svensk etnologi, en etnologi med ett vidsträckt användningsområde. Målet var att förklara sociala skeenden, och eftersom dessa sågs som resultat av individuella val kunde uppgiften formuleras som att göra dessa val eller handlingar begripliga. I detta fanns, åtminstone ibland, en strävan efter förståelse och inlevelse; man ville få läsaren att känna att han själv, om han hade varit i de studerade människornas ställe, skulle ha betett sig på liknande sätt (jfr Daun 1981, s 18–19). Etnologin kunde alltså användas för att förklara för vissa människor varför andra människor betedde sig som de gjorde. Detta var en verksamhet som hade sin givna plats i samhällsdebatt och samhällsplanering. Men beteckningen samhällsvetenskaplig syftar inte främst på etnologins användningsområde utan på det faktum att intresset här föreföll koncentreras på sociala förhållanden snarare än på den bakomliggande kulturen. Kulturen, eller rättare sagt vissa kulturdrag, var viktiga förklaringsfaktorer i den analys man ville göra, men de var samtidigt faktorer som togs för givna när de väl hade identifierats. Det fanns ingen strävan att analysera kulturdragen i sig, än mindre att foga samman dem till abstrakta kulturella helheter. Det är här vi skall ta utgångspunkt för den fortsatta framställningen. Steget kan tyckas långt från den typ av etnologi där kulturen betraktades som icke-forskningsbar till den nya skola som tar som sin huvuduppgift att analysera just kultur.

\*

Den forskningsriktning jag kallar svensk kulturanalys utvecklades under senare delen av 1970-talet, och då främst vid etnologiska institutionen i Lund. Den första större presentationen av det kulturanalytiska perspektivet gavs av Jonas Frykman och Orvar Löfgren i "Den kultiverade människan" (Frykman & Löfgren 1979). I denna bok sökte författarna analysera den klassiska borgerliga kultur som växte fram i Sverige mot slutet av 1800-talet. Studiet av den borgerliga kulturen var ett led i ett större projekt kallat "Kulturgränser och klassgränser. En etnologisk studie av samhällsomvandling och kulturförändring 1880–1980". "Den kultiverade människan" var i sig ingen metodhandbok; den presenterade istället ett kulturanalytiskt resultat, en ny sorts analys av ett tidigare känt material. Några år senare utkom däremot en regelrätt introduktion till kulturanalysen: Billy Ehns och Orvar Löfgrens "Kulturanalys" (Ehn & Löfgren 1982). Där blandades redogörelser för kulturanalytiska problemställningar med konkreta exempel på genomförda analyser, och en god del av boken upptogs av praktiska råd om hur man kunde komma fram till kulturanalytiska tolkningar.

Kulturanalys innebär enligt Ehn & Löfgren att frilägga djupare kulturmönster, att söka efter grundläggande värderingar och synsätt. Målet är att tränga bakom kulturens vardagliga, välkända yta för att finna bakomliggande mönster och djupstrukturer. Det är generella kulturdrag man söker, centrala drag på en tämligen hög abstraktionsnivå. Kultur definieras i dessa sammanhang dels som "kollektivt medvetande", det vill säga de kunskaper, värderingar och tankemönster som människor delar, och dels som ett medium, ett sätt att organisera erfarenheter. Detta senare innebär att kultur ses

"i termer av språk, strukturerande raster, kognitiva kategorier eller ordnande system . . . Dessa ordnande principer är oftast omedvetna, kulturen blir det som man tänker *med* på ett alldeles självklart och oreflekterat sätt." (Ehn & Löfgren 1982, s 14)

Ehns & Löfgrens tredje analytiska perspektiv, att se kultur som ett medel, berör jag inte här eftersom det inte är en definition i egentlig mening; det säger ingenting om vad kulturen är eller består av.

Kultur är alltså för Ehn & Löfgren ett sammanfattande begrepp för en rad företeelser som existerar i människors medvetanden. Men i de kulturanalytiska arbeten som de har presenterat (Frykman & Löfgren 1979 och Ehn 1983) härleds inte

kulturen ur vad specifika individer gör, säger och uttrycker, utan ur spridda data om mer generella kategorier av människor. Vi kan ta den borgerliga kulturen som första exempel. Frykman & Löfgren förklarar att de har koncentrerat sig på "den klassiska borgerliga kultur som formas under den oskariska epoken och fram till första världskriget", och de påpekar att det är ett tunt samhällsskikt det gäller (Frykman & Löfgren 1979, s. 13). Men för läsaren framstår borgerskapet också som en stor och anonym kategori. Vi vet ingenting om de människor som figurerar i analysen, utom att de har producerat ett eller annat som är borgerligt – i de flesta fall memoarer – eller betett sig på något sätt som uppfattas som typiskt för borgerskapet. Frykman & Löfgren rekonstruerar borgerliga kulturmönster utifrån en mängd spridda exempel på handlingar, utsagor och attribut, men de är tämligen ointresserade av att försöka slå fast vem som bar upp kulturen ifråga. Borgerlig kultur definieras utifrån ett visst innehåll snarare än utifrån en viss grupp människor, och detta är uppenbarligen avsiktligt från författarnas sida. I Ehns samtidsundersökningar av daghem finner vi ett liknande opersonligt angreppssätt. Ehns studieobjekt är daghemmet som institution. Han fältarbetar som sjukvårdare på en rad olika daghem och får ingen djupare kännedom om de människor han möter: personal, barn och föräldrar. Själva daghemsinstitutionen kan han däremot bli förtrogen med, och eftersom han ser flera olika daghem har han antagligen goda möjligheter att inse vad som är typiska drag i miljön och i rutinerna. Följdriktigt är det daghemmet i sig som Ehn betraktar som kulturbärande. Daghemmet är, skriver han, ett kulturellt system som skapar och återskapar tanke- och värdemönster.

"Både den yttre, byggda miljön, den formella arbetsorganisationen och daghemspersonalen ses här som kulturbärande, som förmedlare av underförstådda antaganden om hurudan verkligheten är beskaffad."  
(Ehn 1983, s. 15)

Det finns ett dilemma i detta. Rimligtvis har den byggda miljön och den formella arbetsorganisationen en kulturell innebörd, likaväl som personalens utsagor och handlingar har det. Men vems kultur berättar dessa företeelser om? Skall daghemmets planlösning och arbetsorganisation betraktas som uttryck för ideal och verklighetsuppfattningar hos de personer som har producerat dem, det vill säga barnstugeplanerare, arkitekter, pedagoger med fle-

ra? Eller skall miljön och rutinerna berätta om brukarnas kultur – i så fall utifrån ett grundantagande om att den fysiska och sociala omgivningen präglar människor och ger dem ständiga påminnelser om hurdan verkligheten är (jfr Ehn & Löfgren 1982, s. 90–93)? Ehn preciserar inte, men för honom är det inte heller nödvändigt. Hans kunskapsmål är nämligen så generellt att det täcker samtliga inblandade; den fråga han ställer redan i inledningen är huruvida daghemmen förkroppsligar centrala svenska kulturmönster. Han studerar alltså svensk kultur genom daghemmen, och frågan om en särskild daghemskultur blir irrelevant, liksom frågan om huruvida den kultur han finner existerar i daghemspersonalens och barnens medvetanden eller ej. Den analyserade kulturen är inte specifik för någon grupp eller några individer, utan allmänt svensk. Ett liknande intresse för svensk kultur låg tydligen bakom Frykmans & Löfgrens studier av borgerligheten; projektet "Kulturgränser och klassgränser" skulle ta upp "stora spekulativa frågor" om grundteman i svensk kultur och svenska livsmönster (Frykman & Löfgren 1979, s. 13). Detta är ett omfattande kunskapsmål, och det medför vissa representativitetsproblem. Det räcker inte med att göra empiriska studier i några få avgränsade miljöer – det ger inte tillräckligt underlag för generella uttalanden om svensk kultur. Om man däremot väljer att utnyttja tillgängligt material från ett vidare område, uppgifter om vad en mängd olika människor har sagt och gjort, kan man ge en mer generell bild. Men en given kritik av detta arbetssätt är att kulturen då analyseras lösriven från de sociala sammanhang där den kommer till uttryck. Frykman & Löfgren poängterar visserligen att analysen måste länkas till sociala sammanhang, men i praktiken betyder det så gott som alltid makrosociologiska utsagor och beskrivningar, inte att kulturen studeras i de mikrosammanhang där människorna, kulturbärarna, agerar. Detta kan synas märkligt mot bakgrund av 60-talets innovationer inom etnologin. En effekt av att man då accepterade ett antropologiskt kulturbegrepp var att studierna kunde knytas fastare till verkliga människor och specifika sociala skeenden. I "Kulturanalys" påpekar Ehn & Löfgren att de ser en kontinuitet mellan sin egen kulturanalys och den äldre etnologins studier av skördefester, skogsråttor, folkligt dräktskick och så vidare (Ehn & Löfgren 1982, s. 18). En likhet som de förmodligen inte syftar på är att kulturen i den nya kulturanalysen

kan sägas leva sitt eget liv, på samma sätt som kulturprodukterna i den gamla etnologin levde sitt eget liv, frikopplade från de människor som skapade och brukade dem.

Men fokuseringen på den svenska kulturen, den egna kulturen, får konsekvenser också på ett annat plan, nämligen för själva analysen. Med en drastisk formulering skulle man kunna säga att Ehns & Löfgrens kulturanalys är ett försök att få perspektiv på den egna kulturella tillhörigheten. Jag nämnde tidigare att målet var att finna grundläggande drag i kulturen. Vägen dit går bland annat via ett oförtröttligt sökande efter mening. Vad har kulturella företeelser för innebörd?, frågar sig Ehn & Löfgren. Vad ligger under det vardagliga och självklara? Vilken djupare mening ligger i mys-kuddar och pärmar med testade lekar, för att ta exempel från Ehns daghemsstudie (Ehn 1983, s. 14). Men mening är, som Ehn & Löfgren också påpekar, ingenting som "finns", utan något som måste tilldelas verkligheten. Meningen är en relation mellan människor eller mellan människor och ting (Ehn & Löfgren 1982, s. 96). Av detta följer att meningen är subjektiv; den är något som en människa eller vissa människor tillägger företeelser. Vems mening är det då kulturanalytikerna är ute efter? Ehn & Löfgren menar själva att de växlar mellan två perspektiv. Dels söker de se verkligheten ur ett aktörsperspektiv, det vill säga utröna vilken innebörd de studerade människorna själva lägger i olika företeelser. Dels ägnar de sig åt mer långtgående eller långsökta tolkningar, alltså åt att finna vad de i ett annat sammanhang kallar "meningsstrukturer som ligger långt från medvetna och konventionella synsätt" (Ehn & Löfgren 1982, s. 97). Bakom det människor vet finns alltså något de inte vet; på en annan analytisk nivå betyder deras handlingar, utsagor, tankar och ting något de inte känner till, och det är denna mening kulturanalytikerna förefaller vara mest intresserade av. Detta är uppenbarligen inspirerat av en mängd internationella forskningsriktningar – kognitiv och symbolorienterad antropologi, semiotik, kunskaps sociologi och brittisk strukturalism (Ehn & Löfgren 1982, s. 16–17). Men intresset för dolda innebörder kan också delvis förklaras mot bakgrund av författarnas förhållande till sitt studieobjekt. Ehn & Löfgren studerar en kultur de hör hemma i, och de poängterar i flera sammanhang hur bleksiktig och ointressant svensk vardag kan te sig för den inhemske kulturforskaren. Att bedriva kulturanalys blir i det läget ett försök att spränga

den egna världsbilden, att överskrida de egna vardagstolkningarna och producera en sorts raffinerad självinsikt. Att tränga in i aktörernas medvetande ter sig inte så utmanande; så länge svensk kultur är studieobjekt är per definition alla svenskar aktörer, och att utröna aktörsperspektiv blir ungefär detsamma som att ange den kända och självklara innebörden i kulturella företeelser. Om det skall vara meningsfullt att tränga in i aktörernas medvetanden krävs det antagligen att dessa till en början är främmande för forskaren, vilket i detta fall skulle ha betytt att kulturanalytikerna skulle ha ansträngt sig för att betrakta någon svensk delkultur som exotisk och okänd. Ehn & Löfgren har, i pedagogiskt syfte, gjort raka motsatsen:

"Betoningen här av normalitet, självklarhet och banal händelselöshet är vårt pedagogiska knep för att utveckla forskningsstrategier som avtrivialiserar vardagslivet och gör det bekanta lite mer främmande." (Ehn & Löfgren 1982, s. 12)

Ehns & Löfgrens kulturanalys kan alltså beskrivas som svensk introspektion, som gränsöverskridande tolkningar av den egna verkligheten. Hur går då själva tolkningen till? I fyra avsnitt, kallade perspektivering, kontrastering, dramatisering och homologisering ger Ehn & Löfgren konkreta råd om hur man skall kunna komma på tolkningar. Perspektivering innebär att man försöker se företeelser ur nya vinklar, tänka i liknelser, söka synonymer till begrepp, betrakta allt som symboler och så vidare. Med kontrastering menas att söka efter motsatspar, och dramatisering innebär att man letar efter brytpunkter, kriser, konflikter, kulturmöten; tillfällen då kulturen måste försvaras och dess gränser markeras. Homologisering slutligen syftar på försök att se ett mönster som går igen i kulturen, grundstrukturer som kommer till uttryck i olika kulturella sammanhang. Det mest slående i vad Ehn & Löfgren skriver om tolkning och analysmetoder är kanske inte de praktiska råden, utan den ständiga betoningen av personlig för att inte säga konstnärlig kreativitet. Forskning är för dem inte bara ett hantverk, det är också, som Löfgren har uttryckt det i ett annat sammanhang, en skapande verksamhet som kräver fantasi och förmåga till tankeflykt (Löfgren 1981, s. 36–37). Man skulle kunna uppfatta det så att Ehn & Löfgren redovisar *hur* de söker tolkningar, men att de vad tolkningarnas ursprung eller referensram anbelangar nöjer sig med att hänvisa till forskarens skapande



fantasi. Det är intressant att jämföra detta med hur de i inledningen till "Kulturanalys" refererar till Clifford Geertz:

"Mer avvaktande är vi inför Geertz' analysteknik. Samhället innehåller sina egna tolkningar, skriver han, det är bara att lära sig avläsa dem!" (Ehn & Löfgren 1982, s. 10)

Den underförstådda kritiken kan synas berättigad. Tolknningar finns ju aldrig, de görs, skapas, av någon. Men citatet, som i original förmodligen är lika med följande:

"... societies, like lives, contain their own interpretations. One has only to learn how to gain access to them." (Geertz 1973, s. 453)

kan också tydas på ett annat sätt, nämligen som att tolkningarna skall gå tillbaka på faktiska förhållanden i det studerade samhället eller den studerade kulturen. Kanske är det också så Geertz gör i den studie Ehn & Löfgren refererar; hans tolkning av balinesisk tuppåktning får näring inte bara av hans kreativa fantasi utan också av hans ingående kunskap om balinesiskt samhällsliv och balinesisk kultur – och inte minst av hans känedom om de människor som deltar i tuppåktningarna. Frågan är om svenska kulturanalytiker kan sägas ha en liknande överblick över sitt eget samhälle, eller om de ersätter den med sitt eget innanförskap och sin självklara vardagskunskap.

I avsnittet "Tolkning och analysmetoder" tar Ehn & Löfgren också upp frågan om prövning och kriterier för att bedöma tolkningar. Detta är utan tvivel en vanskelig punkt. Det är viktigt att slå fast – och här är jag helt enig med Ehn & Löfgren – att man aldrig kan operera med begrepp som sant och falskt, att tolkande vetenskaper delvis lyder sina egna lagar och att verifikation egentligen är en omöjlighet. Ehn & Löfgren är medvetna om detta, men de hävdar ändå att det finns kriterier för att välja mellan olika tolkningar. Prövningen av tolkningarnas kvalitet skall ske mot slutet av forskningsprocessen, menar de, när man urskilt symboler, sett sammanhang och byggt upp en meningsfull tankekonstruktion. I själva verket skiljer de noga mellan ett "anarkistiskt" tolkande och systembyggande och en efterföljande sträng självkritik:

"Kulturanalysens vetenskaplighet förutsätter inte att varje tanke och steg i forskningsprocessen regleras av

logik, rationalitet och empirisk trygghet ... I sinom tid ska våra idéer rannsakas, prövas, nagelfaras – av oss själva och andra. Då hjälper det inte att försvara dem med att de är 'spännande' eller 'perspektivöppnande'." (Ehn & Löfgren 1982, s. 109 och 110)

Hur skall då prövningen gå till? Jo, menar Ehn & Löfgren, man skall försöka skjuta den egna analysen i sank och ge empirin en chans att protestera mot tolkningen. De tumregler för bedömning som de redovisar lyder som följer:

- "(a) Det ska finnas en överensstämmelse mellan tolkning och presenterad empiri.
- (b) Motsägande tolkningar av ett och samma fenomen bör analyseras närmare mot bakgrund av t. ex. skiftande situationella villkor.
- (c) Varje tolkning har en teoretisk bakgrund, även om forskaren inte gjort sig medveten om denna. Analysen blir mer övertygande om de principiella grundvalarna klargörs.
- (d) Kulturanalytiska tolkningar bör jämföras med annan forskning inom samma ämnesområde. Skälet till detta är att vetenskap använder sig av tidigare kunskap, antingen genom att bygga vidare på den eller genom att ta avstånd." (Ehn & Löfgren 1982, s. 117)

Den första punkten kan te sig tafatt men icke desto mindre intressant: hurdan överensstämmelse? Och hur skall tolkning och empiri kunna "stämma överens" om målet är att finna nya innebörder i de empiriska fenomenen? Och om tolkningen skall stämma med *presenterad* empiri erbjuder sig genast en enkel utväg: man presenterar bara det utsnitt av verkligheten som täcks av ens egen tolkning. Detta är kitslig detaljkritik, och jag tror inte att Ehn & Löfgren har haft för avsikt att göra det så lätt för sig. Men det är intressant att det bara är forskarens teoretiska skolning och forskarsamhällets gemensamma kunskap som problematiseras (i punkterna c och d) och inte förhållandet till empirin. Avslutningsvis påpekar Ehn & Löfgren att tolkningarnas trovärdighet inte får baseras enbart på läsarnas instämmande:

"Att de som läser forskningsrapporterna låter sig övertygas och tycker sig få nya insikter är ju bra, men innebär ingen verklig test av tolkningarnas *hållbarhet* ... Tolkningsattraktionskraft är inte detsamma som deras trovärdighet och kunskapsvärde." (Ehn & Löfgren 1982, s. 117)

Men om tolkningarna inte springer ut av något annat än kulturanalytikerns personliga fantasi – hur skall man då kunna diskutera deras trovär-

dighet? Vi kan för ett ögonblick vända tillbaka till den gamla folkloristiska debatten och kontroversen mellan von Sydow och Nilsson. von Sydow anklagade Nilsson för att producera "spetsfundiga tolkningar alldeles främmande för... folkliga tankegångar..." (von Sydow 1941, s. 20). Men som tidigare påpekats höll sig Nilsson inom en välavgränsad akademisk sfär; han tyglade eller odlade sin fantasi inom religionsvetenskapens gränser för vad som var acceptabelt. Därigenom blev hans vetenskapliga resultat också möjliga att diskutera och kontrollera, även om de för en kritiker som von Sydow tedde sig lika fantasifulla och ovetenskapliga som kulturanalytikernas resultat kan te sig för vissa kritiker idag. Man kan givetvis invända att det fält som Nilsson och hans likar uppfattade som seriöst är skrattretande, och se det hela som ett gott exempel på att vetenskap bara är konventioner. Men om man väljer att göra forskning till en fråga om personlig kreativitet, skapande fantasi och uttrycksförmåga (jfr Ehn & Löfgren 1982, s. 105) – vad finns det då för konventioner kvar att enas om? Och vad finns det kvar att diskutera; utom teoretiska utgångslägen? Det kulturanalytiska tolkningsarbetet kan sägas ha tre förutsättningar: a) teoretiska utgångspunkter b) ett empiriskt material att tolka och c) forskarens förmåga att skapa tolkningar. Ju mer man fokuserar intresset på forskarens personliga kvaliteter och konstnärliga kreativitet, desto mindre återstår att diskutera. Då framstår kulturanalysen snarast som en konstform och forskningsresultat som en elegant skapelse, ja, ett konstverk. Men risken är att den vetenskapliga diskussionen sinar eller reduceras till glatt instämmande eller surt förkastande.

#### Refererad litteratur

- Barth, Fredrik*, 1971. Socialantropologiska problem. Bokförlaget Prisma, Stockholm/Föreningen Verdandi (Verdandi-debatt nr 60).
- Daun, Åke*, 1981. Om kvalitativa metoder. I Kugelberg (red): Om kvalitativa metoder – forskning som skapande arbete.
- Ehn, Billy*, 1983. Ska vi leka tiger? Daghemsliv ur kulturell synvinkel. Liber förlag, Lund.
- Ehn, Billy, & Löfgren, Orvar*, 1982. Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv. Liber förlag, Lund.
- Erixon, Sigurd*, 1938. Svenskt folkliv. Stockholm.
- Frykman, Jonas, & Löfgren, Orvar*, 1979. Den kultiverade människan. Liber läromedel, Lund.
- Geertz, Clifford*, 1973. Deep play. Notes on the balinese cockfight. I The interpretation of cultures. Basic books, New York.
- Granlund, John*, 1961. Der gegenwärtige Stand der schwedischen Volkskunde. I Schwedische Volkskunde.
- Hanssen, Börje*, (1952) 1977. Österlen. Allmoget, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne. Gidlunds, Stockholm.
- Kugelberg, Clarissa*, (red). Om kvalitativa metoder – forskning som skapande arbete. Meddelande M 81:6, Statens institut för byggnadsforskning 1981.
- Löfgren, Orvar*, 1981. Forskning som skapande arbete. I Kugelberg (red): Om kvalitativa metoder – forskning som skapande arbete.
- Nilsson, Martin P:n*, 1941. Ny folklöre och gammal folktro. I Folkminnen och folktankar, band 28.
- Svensson, Sigfrid*, 1952. Recension av Hanssen: Österlen. I Rig 35:3.
- von Sydow, Carl Wilhelm*, 1941. Religionsforskning och folktradition. I Folkminnen och folktankar, band 28.

#### Mats Rehnbergs minnesfond

Vid Mats Rehnbergs bortgång instiftades en fond, Mats Rehnbergs minnesfond för unga folklivsforskare.

Säkert vill många av denna tidskrifts läsare ge ett bidrag till fonden, vilket enklast sker genom att sätta in ett belopp på pg 50085 – 0, Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Ange på talongen Mats Rehnbergs minnesfond.

# ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

## Redare i Roslagen – ett sjöfartshistoriskt epos

Av Carl Olof Cederlund

*Kerstin G:son Berg: Redare i Roslagen.* Segelfartygsrederier och deras verksamhet i gamla Vätö socken. English summary. Diss. Nordiska museets Handlingar 100. Stockholm 1984. 394 s., ill.

Som epos beskrivs i SAOB en lång berättande dikt eller en längre berättande prosaframställning. Så skulle man kunna se Kerstin Bergs bok och avhandling för doktorsexamen. Den handlar om en närings dramatiska uppspringande, glansperiod och undergång – ett tema som rymmer både energi, framsynhet, övermod, nedgång och fall. Därtill har arbetet den gedigna kvaliteten som ett livsverk kan ha när det är som bäst.

Arbetet i sin helhet utgörs av en inträngande och noggrann beskrivning och analys av sjöfarten med utgångspunkt från Vätö och Björkö-Arholma, dess roll och betydelse för bygden från 1500-talet (det är från det århundradet som de första uppgifterna om husbehovsseglation är kända i arkivaliematerial) fram till upplösningen av den omfattande fraktfart som dominerade näringen under 1800-talet.

Man kan i den innehållsrika texten fångas av många intressanta och viktiga informationer om denna sjöfart och dess utveckling. Vätöborna hörde, troligen redan under medeltid, till dem som fångade och avyttrade strömming till inlandet. På 1500-talet transporterade de strömming från skärgården in i Mälaren för försäljning. De deltog därmed i en av de ”tunga” delarna av det svenska försörjningssystemet under medeltid och senare, nämligen försäljningen av saltad och torkad strömming till inlandets befolkning.

Redan från 1600-talet har man uppgifter om hur Vätöborna huggar och fraktar sandsten från sin egen bygd till olika avnämare, alltså en form för seglation med egna produkter. Sandstenen fanns ymnigt i marken och fann avsättning framför allt som ställsten i masugnar i den expanderande järnhanteringen. Frakt för andras räkning skymtar

också fram redan i början av den beskrivna perioden, främst som frakt åt Kronan och åt högadeln.

Viktigast på 1600-talet var likafullt roslagsböndernas försörjning av Stockholm med ”egen avel”, hö, ved, träkol, spannmål och andra förbrukningsvaror. Men successivt etablerar man sig också i fraktfarten. Särskilt märkbart är detta under 1700-talets senare del. Det är då främst farten på Norrland, och järnbruken där, som är viktig. Under denna period börjar man vid sidan av storbåten eller kajutbåten, som har varit den dominerande fraktfarkosten, att bygga tvåmastade fartyg, galeaser. Dessa byggdes successivt större. I takt med skeppsbyggeriet ökade under denna period även försäljningen av fartyg till köpare längs ostkusten, inte minst till andra delar av Roslagen och till Norrland.

Under 1700-talets senare hälft var huvudredarna för galeaserna nästan utan undantag bönder, men man kan också urskilja framväxten av en särskild yrkeskår av skeppare, vilket Kerstin Berg vill se som en tendens till att böndernas hegemoni inom sjöfarten minskade. Ensamrederiet framstår som den viktigaste formen när fraktfarten utvecklades till en dominerande faktor i skärgårdshushållet från ca 1800. Näst vanligast var halvpartsrederiet. Kerstin Berg ger i sin beskrivning av 1800-talet en god bild av rytmen inom sjöfartsnäringen, manifesterande sig i låg fartygsproduktion under perioder med goda fraktförtjänster och ökad byggnadsverksamhet när frakterna var dåliga.

Orsakssammanhanget bakom detta var komplext. Fartygsbyggen sattes i gång de år seglationen gick dåligt, bl. a. därför att sjöfolk då fanns i land och kunde engageras som timmermän. Under goda fraktår lade man i skärgårdens samhälle, som ännu inte vant sig vid att lita till penninginrättningar och lån, undan förtjänsten för att finansiera fartygsbyggen. Och man byggde fartyg för att av fraktvinsterna samla en liten förmögenhet på gamla dar. Likaså beskrivs de olika krisperioderna och

hausse-perioderna inom sjöfarten under 1800-talet, medförande svängningar i ekonomin vilka fick allt större effekter ju större utrymme sjöfarten fick i bygdens näring.

Fraktfarten tog fart inte minst genom trävaruexporten från Norrland och dess uppsving under 1800-talet. I samband med statens beslut om frisläppande av viss allmogeseglation 1832 skapades behovet av större tonnage. Därmed vann flera viktiga innovationer inom skeppsbyggeriet insteg i bygden. Kerstin Bergs beskrivning av detta är mycket intressant eftersom den belyser de stora skillnaderna mellan skärgårdsfolkets skeppsbyggeri och statens och de stora kapitalägarnas, t. ex. kompaniernas och de stora stadsredarnas. Det visar sig t. ex. att en för effektiv sjöfart så angelägen sak som rätten att däcka sitt fartyg inte fanns för Roslagens allmogeseglare förrän 1832. Det visar sig också att den i Sverige redan vid 1400-talets slut införda kravellbyggnadstekniken, som ju möjliggjorde byggandet av betydligt större och lastdrygare fartyg än förut, fortfarande i början av 1800-talet inte tillämpades annat än för några enstaka byggen i denna kustbygd. Det är förvånande med tanke på att den senare låg ganska nära de stora varven i Stockholm.

När kravellbyggeriet introducerades blev det dessutom i en övergångsform s. k. halvkravell, vilken innebar att man byggde underskrovet i klink på gammalt sätt och resten av skrovet på kravell. *Kravellbyggnadstekniken kom aldrig att bli allenarådande annat än för de stora fartygen i Vätös skeppsbyggeri.* Det första helt kravellbyggda fartyget, skonerten Alexander, byggdes i Vätö först 1851. En innovation som däremot slog igenom vid denna tid var skonertriggen, som då ersatte galeasriggen.

Kerstin Berg ger också en värdefull beskrivning av förtullningssystemet, lotsningens utveckling liksom sjöledsmärkningens och fyrväsendets. Det är riktigt att ta med detta i en skildring av allmogeseglation eftersom dessa samhällsfunktioner spelade en väsentlig roll för näringen. I fråga om sjöledsmärkning och fyrväsende visar det sig också att de utvecklats i nära samband med och i inte ringa utsträckning genom initiativ från allmogeseglationens företrädare.

Vid mitten av 1800-talet växer Vätöbornas utrikesfart snabbt, bl. a. Krimkriget skapar några gyllene år för handelssjöfarten. Detta övergår i vad man skulle kunna kalla en överexploatering av sjöfartsnäringen i Roslagen under seklets andra hälft. En handelsflotta byggdes upp med hjälp av

perioder av högkonjunktur, men utan att man hade en ekonomisk bas tillräckligt stabil för att kunna klara de kriser som drabbade sjöfarten på 1870- och 1880-talen. Spekulativt nyetablerande var ett av tidens tecken och som en rubrik för den här delen av boken har Kerstin Berg satt "Övermodets tid". Hon återkommer med mycket intressant skeppsbyggnadshistorisk information, t. ex. analysen av innebörden av begreppet "förbyggnad av fartyg" och hur man cirkulerade rigg och segel mellan olika fartyg i återbrukets tecken. Under sjöfartens slutskede dyker nya former för redande upp, anknytande till storsjöfartens mer komplicerat sammansatta rederier. Man byggde nu eller köpte stora fartyg för långfart. De större redarna fick en hög levnadsstandard, som ges en elegant beskrivning. Denna grupp av befolkningen kom att få den bekanta benämningen "Björkö-adeln".

Men nu är man också framme vid den period då sjöfartens omfattning drastiskt minskade. Redarna i Vätö hade råkat i ekonomisk kris, många hade tvingats gå i konkurs och därmed förlorat sina möjligheter att nyinvestera i takt med den tekniska utvecklingen. Segelsjöfarten befann sig allmänt sett och bildligt talat i dålig vind medan sjöfart med järn- och ångfartyg fick allt bättre fart. Under dess sista period bestod Vätös segelfartygsflotta till stor utsträckning av andrahandstonnage, inköpt för låga priser för att seglas slut. I början av 1900-talet var denna sjöfarts tid över.

Författaren avslutar med två sammanfattande avsnitt, det ena om befolkningsutvecklingen och det andra om redarstrukturens förändringar. Det senare innehåller mycket nyttig information, t. ex. beträffande partrederiets släktskap med andra ekonomiska sammanslutningar i det gamla Sverige, t. ex. hyttlaget och kvarnlaget; om systemet med uthyrning och utlån av båt under det äldre skedet; om det överraskande faktum att fartygens tillväxt i storlek och lastförmåga under andra hälften av 1700-talet bidrog till att stärka ensamrederiets som företagsform och inte partrederiets; om seglens roll som kapitalegendom, belyst genom bouppteckningarnas vittnesbörd under 1700-talet.

De redovisningar som Kerstin Berg ger av båttypernas utveckling, båtverkets anskaffning och båtbyggeriet, och som bygger på arkivaliska källor för tiden före 1850, är utomordentligt värdefulla genom sina många detaljer. Där namnges och bestäms t. ex. olika båttyper från 1600-talets början och framåt, liksom virkesvalet för olika delar i skroven samt riggningen och dess utveckling.

Kerstin Berg beskriver också var roslagsbönderna hade sina tilläggsplatser (och var andra hade det) i Stockholms hamn. Detta ger bl. a. en intressant aspekt åt resultaten av de marinarkeologiska undersökningarna i Stockholms innerstad. Så kan som ett exempel nämnas att fem av åtta vrak, undersökta vid nuvarande Norrmalmstorg 1971 och 1983, just dit roslagsborna hänvisades med sina båtar på 1630-talet och senare, otvetydigt är utförda i en mellansvensk skeppsbyggnads-tradition, som med all sannolikhet varit den förhärskande i Stockholms skärgård och Roslagen under lång tid. Dessa vrak är daterade till 1640-tal.

Kerstin Berg behandlar period efter period på ett systematiskt sätt och trots att hon därigenom återkommer till samma temata under de olika perioderna, upplever man inte att arbetet utprepar sig utan att det är fråga om nya och väsentliga informationer. I stort sett har en god och väl balanserad disposition givits åt arbetet, vilket ger möjlighet både att hålla samman de olika delarna och att fördjupa perspektivet på olika delområden. Det bör framhållas att arbetet präglas av en god språkbehandling som gör det lättläst. Det är mycket väl korrekturläst.

Jag skulle därefter vilja gå över till några önskemål och granskande frågor. De rör både form och innehåll men det är inte möjligt att särskilja dessa två grupper, så jag får ta dem i blandad form.

Gång på gång när jag läst boken har jag markerat i kanten reflexioner som "Hittills saknas en övergripande beskrivning av denna allmogeseglations förhållande till sjöfarten i stort och till samhällsekonomin" eller "Man längtar efter en översiktlig beskrivning av allmogeseglationen i förhållande till landets och Östersjöns övriga sjöfart." Det är tveklöst så att allmogeseglationshistoria som den vanligen skrivs är en "genre" och en ganska dominerande sådan på det sjöfartshistoriska området. Kanske är det t. o. m. så att det skrivits fler sidor om allmogeseglacion än om borgarsjöfart och kompanisjöfart i Sverige! Man önskar för att nå helhetsbilden, och således inte bara i detta arbete men även allmänt, en överblick och ett samband med sjöfarten i stort. Låt mig ge några exempel: Kerstin Berg berör några gånger begreppen stadssjöfart eller sjöfart i allmänhet, men så mycket mer blir det inte. Det går därför inte att få klart för sig vilken karaktär och vilken omfattning Vätösjöfarten hade i förhållande till sjöfarten i stort eller t. ex. till Stockholms sjöfartsnä-

ring för att ge ett näraliggande exempel, geografiskt sett. Skildringen blir därför inkapslad i sig själv på ett markerat sätt.

Det skulle sannolikt inte ha krävt så mycket utrymme och kraft att lägga till några korta avsnitt, som på olika punkter i skeendet definierade Vätösjöfarten i förhållande till annan sjöfart, beskrev dess relativa omfattning, dess ekonomiska uppbyggnad i förhållande till annan sjöfart, dess lönsamhet, sjömansrekryteringen om denna går att nå, tonnage, antal fartyg, laster och trader.

Som ett andra exempel på möjligheten att utvidga temat och kränga av sig "genren" skulle jag också vilja peka på möjligheterna att förlänga *tidsperspektivet*. Nu börjar denna, liksom vanligen andra motsvarande skildringar, med de få uppgifter som finns i arkivmaterial från 1500-tal, för att sedan successivt breddas allt eftersom materialet växer under senare perioder. Detta oaktat att vi vet att det finns en lång och tidvis dynamisk sjöfartsnäring bortom 1500-talet, en näring som faktiskt går att spåra ned i förhistorisk tid.

Det skulle naturligtvis krävas alldeles för mycket av arbete att dels lyckas genomföra det stora arbetet som nu föreligger och dessutom utföra ytterligare undersökningar genom andra källor än de utnyttjade. Men det skulle tveklöst finnas anledning till det på andra vägar eller genom andra författare – för att därigenom ge bilden av sjöfartens historia ett djupare perspektiv. I fråga om just det här avhandlade, geografiska området passar det ju väldigt bra att peka på ett så känt begrepp som "ruserna" och de redan i skolundervisningen förmedlade teorierna om att detta var en beteckning på de rospiggare som tog del i kolonisationen av västra Ryssland under yngre järnålder – för att antyda vad jag menar. De kan ju bl. a. utgöra belägg för att det redan i denna tid fanns en sjöfart baserad i Roslagen, som var något mycket mer än den seglacion med egen avel i närområdet som träder fram i källorna från 1500-talet.

Det finns för sen järnålder och medeltid många typer av källor som kan belysa de förhållanden om vilka arkivmaterialet tigger. Dit hör t. ex. vad arkeologiska källor kan berätta. Dit hör inte bara fornborgar, gravbackar och gårdsgrunder utan också vid tiden brukade hamnplatser, vårdkasar, sjömärken osv. Visst arkivmaterial finns det också. Kerstin Berg nämner själv en viktig källa, den segelledsbeskrivning som finns bevarad från 1200-talet. Ett detaljstudium av denna i hela dess sträckning har påbörjats både i Sverige, på Åland

och i Finland, längs vars kuster den löpte. Detta har givit intressanta och nya aspekter på medeltidens sjöfart. Man har t. ex. kunnat studera de typer av hamnar som sjöfarten utnyttjat, vilka distanserna var mellan olika ankoringsplatser, vilka typer av samhällen och bebyggda platser som anknöt till segelleden, t. ex. fiskehamnar, kloster och kapell.

Som ett exempel på de arkeologiska spår som kan ge utgångspunkter för forskning om Björkö-Arholmas tidigare seglation enligt dessa riktlinjer skulle jag vilja nämna den "mar" vid vilken byn Marum förmodligen anlades på medeltiden. Det var alltså en vik eller naturhamn med ett smalt sund för inseglingen. Den kan ha varit i bruk åtminstone sedan medeltid som en skyddad hamn — ett läge som uppenbarligen hade en stor roll som habitationsbefrämjare i den tidens samhälle. Maren finns fortfarande väl synlig på en karta från 1640, här hämtad ur Från skärgårdsbygd till fritidsdröm (Statens sjöhistoriska museum 1979) (se fig.). Sundet intill hamnen grundades dock upp

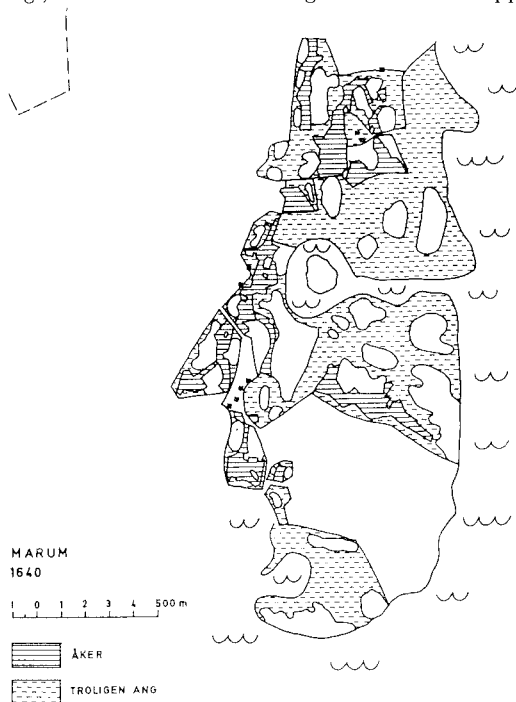


Fig. 1. Karta över byn Marum på Björkö-Arholma år 1640 med den "mar" (lagun eller vik) som ursprungligen utgjorde byns hamnplats. Ur Från sjöfartsbygd till fritidsdröm. Statens sjöhistoriska museums rapport nr 10, 1979.

genom landhöjningen och var i början på 1700-talet inte längre farbart. I den myr som idag existerar på den ursprungliga maren plats har man hittat bearbetat virke, som förmodats härröra från ett vrak eller en brygganläggning.

I ett avseende har avhandlingen en brist och det gäller sättet att illustrera den. Detta gäller i flera olika avseenden: Det saknas läsbara kartor över undersökningsområdet, både i helhet och i detaljer. De två kartor som finns är presenterade på ett sådant sätt och i ett sådant format, att man med tur och ett förstoringsglas kan läsa vissa ortnamn i dem. De flesta förblir oläsbara. Kartor som visar hela området hade varit mycket viktiga med hänsyn till att det i arbetet refereras till en rad platser, t. ex. byar, gårdar och hamnplatser.

Beskrivningen av bebyggelse och topografi hade blivit avsevärt bättre om författaren hade använt även detaljkartor, t. ex. för att skildra byplaner, byggnadsplaner, hamnplatser m. m. Det hade givit läsaren chansen att komma den beskrivna verkligheten närmare än vad som nu är möjligt. Förf. kunde även ha valt att hänvisa till eller ta med delar av det ganska rika bildmaterialet i Sjöhistoriska museets Från sjöfartsbygd till fritidsdröm för att få en bättre illustration.

Vidare är det också ganska sparsamt med bildmaterial i form av foton, vilket förefaller förvånande med hänsyn till att Kerstin Bergs etnologiska fältundersökningar i trakten borde ha resulterat i ganska många värdefulla bilder, både äldre och från vår tid. Inte heller kvaliteten på bilderna är imponerande. Ta t. ex. reproduktionen av en 1700-talstavla på s. 68 som är så svart att man knappt urskiljer detaljerna i den. Detsamma gäller också tavlan reproducerad på s. 53, där få sjöfartshistoriska detaljer är skönjbara i svärtan. Hade det inte varit meningsfullt att göra delförstorningar av dessa bilder i en ljusare ton, så att man t. ex. kunnat studera de båtar som är avbildade?

Fotografierna av fartygsmodeller på s. 193 och 202 är bilder med dåliga bildvinklar och svag detaljåtergivning. Hade inte en bättre fotografering varit motiverad för dessa historiskt värdefulla modeller? Boken hade även blivit mer lättläst och översiktlig om författaren hade skildrat sjöfartens, skeppsbyggeriets, tonnageets, befolkningstillväxtens och andra faktorer expansion eller förändringar genom tablåer eller diagram.

Det finns slutligen en följd av frågor på det skeppsbyggnadshistoriska temat, som det finns anledning att reflektera över. På s. 130 nämner Ker-

stin Berg principen för klinkbyggnad ganska ofullständigt, genom att säga att det avser en teknik då "båtens bord tegellikt går omlott", medan kravelens bord sluter stumt mot varandra. Skillnaderna mellan de två byggnadssätten är ju betydligt mer djupgående än så, inte minst med tanke på de skilda principerna för att bygga på klink och på kravell. Kunde det inte ha varit värdefullt att härta upp de av Hasslöf myntade begreppen skal- och skelettbyggnadsteknik till definition och applicering på förhållandena i området? I synnerhet som det tydligt framgår att dessa skeppsbyggare inte övergick från att bygga i skalteknik till att bygga i skeletteknik när de började pröva på kravellbygge. Man fortsätter ju att genom att bygga på "halvkravell" arbeta så att man först bygger skrovets botten i klink som ett skal, och därefter, vad jag förstår av texten, bygger sidorna på kravell på ett skelett av insatta spant.

En annan intressant och till ämnet anknyttande fråga är hur skroven byggdes, när man började bygga de stora fartygen helt på kravell. Gick man då över till genomförd skelettbyggnadsteknik eller fortsatte man att tillämpa en blandform mellan skal- och skeletteknik? Det framgår inte av texten.

På s. 40 säger förf. att akterspegel infördes på rospiggarnas kajutbåtar någon gång mellan 1600-talets slut och 1700-talets mitt. Bakgrunden till denna innovation vid denna tid skulle vara att skärgårdsbor hämtat hem nyheten från tjänstgöring vid flottans varv eller att den kommit in med utsocknes skeppsbyggmästare. Det skulle dels vara intressant att veta vilka belägen är för att akterspegeln infördes på kajutbåtar vid den angivna tiden. Likaså vilka belägg det finns för att påverkan skedde på det angivna sättet. Frågorna kommer sig av att detta med akterspegelns introduktion är en oklar punkt skeppsbyggnadshistoriskt sett. Man har framfört flera förmodanden om när och varför den introducerades, och det som Kerstin Berg anger, nämligen att det beror på inflytande från örlogsflottan, är ett av de vanliga antagan-

dena (vilket då inte brukar bestyrkas när det nämns). Det kan därför vara viktigt att vaska fram de säkra belägg som finns.

Nils Nilsson har t.ex. argumenterat för att akterspegeln introducerades redan under medeltid (Hur gammal är blekingsekan? *Kulturen* 1977). Gunnar Nordlinder har gjort en utredning om akterspegelns introduktion på Singöbåten (Singöbåtar, Borås 1982) och visar där på en praktisk förutsättning för införande av akterspegel, som verkar vara funktionellt välmotiverad. Han säger och belägger att akterspegel infördes när man önskade öka bärigheten och lastförmågan för ett fartyg eller en fartygstyp. Som ett exempel nämner han introduktionen av akterspegel på skötbåtar i Roslagen söder om Singö under 1800-talet i samband med införandet av mer skrymmande fiskeredskap.

Skulle man inte kunna pröva den hypotesen att införandet av spegel på kajutbåten i Vätö, när det nu inträffade, hade ett samband med ett ökat fraktbehov eller behov av båtar med större lastförmåga och bättre förmåga att gå i öppen sjö? En sådan hypotes behöver inte knytas an till örlogsflottans skeppsbyggnad. Spegeln kan mycket väl ha spritts inom det "civila" byggeriet.

I arbetets senare del nämns en lång rad olika riggtyper i samband med riggens utveckling under 1700- och 1800-talen. Detta är saker som det kan vara svårt för den i ämnet mindre bevandrade att åskådliggöra för sig själv vid läsningen. Hade det inte varit lämpligt med en översiktlig tablå som beskriver de olika riggtyperna på ett enkelt sätt? Det finns ju t. o. m. färdiga avbildningar från tiden som är schematiskt framställda och som man skulle kunna publicera direkt, t.ex. af Chapmans plansch över riggtyper i *Architectura Navalis* från år 1768.

Slutligen: finns det något fartyg byggt i gamla Vätö socken på 1800-talet som fortfarande är i bruk och seglas? Om så inte är fallet, när försvann det sista? Finns det konstruktionsritningar av något fartyg byggt i området? Vilka? Var?

## Vårda, bevara – men hur?

Av Ulla Oscarsson

*Alarik och Ingegerd Wachtmeister: Vårda och laga gamla saker.* LT:s förlag. Stockholm 1981. 105 s., ill.

*Materialen i gamla föremål.* Red. av Bengt Jacobsson. Bokförlaget Signum. Lund 1983. 343 s., ill.

*Vård och förvaring av museiföremål.* Utg. av Finlands museiförbunds konserveringsutskott. Översättning från finskan av Heidi Henriksson. Finlands museiförbunds publikationer 24. Helsingfors 1982. 41 s., ill.

*Karen Jacobi, Minna Kragelund och Else Östergård: Bevaring af gamle tekstilier.* Danmarks nationalmuseum. Köpenhamn 1978. 160 s., ill.

Under de senaste 10 åren har problemen med vård och förvaring av museernas föremål aktualiserats alltmer. Det förefaller som om Sveriges museer kommit in i någon sorts 100-årskris. Det hejdlösa insamlangets tid är förbi, med nymornad blick ser museimännen på sina stora föremålssamlingar och upptäcker till sin förfäran *museiskadorna*, sådant som är sviter av dålig förvaring, transportskador, utställningsskador, blekskador m. m.

Endast ett litet fåtal svenska museer har konservatorer anställda. De övriga måste försöka lösa de löpande vård- och förvaringsproblemen utan direkt expertmedverkan. Det rör sig ofta om rent praktiska frågor. Vilka material är lämpliga i hylor, förvaringslådor, golvbeläggning, väggfärg osv. Vad händer med just detta material om 100 år? Museernas tunga ansvar att bevara vårt kulturarv inte bara till nästa generation utan i princip till evig tid, gör att man nalkas förvaringsfrågorna med stort allvar.

Det har därför varit mycket förvånande att det så länge saknats goda anvisningar om principerna. Anvisningar där hotande faror samt förslag till

lösningar på problemen redovisas. Konservatorerna har känt ovilja mot att ge allmänna råd i vårdfrågor, av rädsla för att dessa kommer att tillämpas alltför stelbent och att ett kvackande skulle bli följden. På en museimannakonferens år 1978 om vård och konservering påtalades den hopplösa situationen läns museerna och andra regionala museer befann sig i: stora samlingar, delvis stadda i förfall, ansvar för rådgivning till hembygdsföreningar och allmänhet. Och samtidigt, varje inköp av tvättmedel, syrafri kartong, märkband, hyllinredningar osv. måste föregås av ett telefonerande runt halva Sverige för att få vetskap om vad som skall väljas och framför allt var detta kan köpas. Ett centralt ansvar efterlystes för att inte varje museum oberoende av de andra måste hålla sig à jour med metod- och materialutvecklingen inom alla områden (och dessutom utan att ha den egentliga kompetensen!). Det tillstånd som då rådde var ett enormt slöseri med kraft och pengar. Från centralmuseernas sida väckte inte förslaget någon respons. "Det finns ju faktiskt telefoner", meddelade en representant för ett stort Stockholmsmuseum. Idag är situationen lyckligtvis en annan. Museiföreningen har tagit initiativet till en serie anvisningar. Det är förstås bra, men allra helst borde anvisningarna gjorts av konservatorförbundet.

Det har nu under senare år utkommit en del litteratur som utifrån olika infallsvinklar berör vård- och förvaringsfrågorna. Ofta rör man sig i ett gränsland mellan vårdåtgärder och rena konserveringsinsatser. Alarik och Ingegerd Wachtmeisters *Vårda och laga gamla saker* är en populärt hållen genomgång av material och metoder. Den vänder sig i första hand till den något hantverkskunnige hemmafäxaren. På 100 sidor hinner författarna gå igenom ett 50-tal materialkategorier och dessutom ge arbetsbeskrivningar med ett rikt bildmaterial samt presentera kemikalier och verktyg. Författarna har med denna bok skapat ett verktyg som kan missbrukas. Åtskilliga gamla föremål sönderkonserveras idag av ivriga amatörer och mister därmed sitt historiska intresse, sin egenskap av vittnesbörd. Föremålen blir en vara. Makarna

Anmälan gjord i samråd med konservator och vårdansvariga vid Jämtlands läns museum.



Wachtmeister är medvetna om problemet och återkommer gång på gång till att en konservator bör anlitas för mer avancerade arbeten. Men samtidigt ger man en liten kort och lockande information om vad konservatorn egentligen gör! Vem hejdar sig då inför varningen? Gör inte detta själv, men så här gör man, blir följden.

Boken aktualiserar det oerhört svåra med konservering. Man blir inte konservator genom att lära sig behärska en rad komplicerade tekniker. Minst lika viktigt är överbyggnaden, gott omdöme, djupa kulturhistoriska kunskaper så att man vet vilket resultat man vill uppnå, var man skall stanna i sina åtgärder. Sådant som det tar år av erfarenheter att tillägna sig.

På bokförlaget Signum utkom 1983 *Materialen i gamla föremål* med Bengt Jacobsson som redaktör och skriven av medarbetare vid Kulturen i Lund. Kulturen har i sina årsböcker gått igenom en rad kulturhistoriska föremålsgrupper och museets tjänstemän har fått en mycket god materialkännedom. Kunskanden har man nu förmedlat i denna materialpresentation som i korta uppsatser ger en inblick i materialens framställning och kulturhistoria. Här finns uppsatser om de förhistoriska materialen, de vanligaste metallerna, olika stenarter, glas och emalj, keramik av olika typer, trä, näver, rötter, olika textilfibrer, papper, gräs, skal och pärlor, läder och skinn, färgämnen osv. Varje avsnitt avslutas med en kort skötselansvisning.

En hel del av vad som tas upp i boken är allmän-gods som kan inhämtas från annan litteratur. Särskilt tydligt är detta i avsnitten om textilfibrer och pigment. Styrkan ligger i det samlade greppet där även mer udda material är redovisade. Resultatet har blivit en trevlig, översiktlig handbok till glädje för den kulturhistoriskt intresserade allmänheten.

Ovan nämnda böcker vänder sig till en bred publik. Av ett helt annat slag är *Vård och förvaring av museiföremål*, utgiven av Finlands museiförbunds konservatorsutskott, 1982. Här vänder man sig direkt till museisamlingarnas vårdare med en sammanställning av den finska konservatorskårens erfarenheter. I korta uppsatser går olika författare igenom mikrober, metall- och glasföremål, möbler och trä, textilier, läder, målningar, skulpturer, fotografier, böcker och arkivmaterial, träbyggnader(!), skadedjur, ljusets skadeverkningar och säkerhetsfrågor. Läsaren får en rad praktiska anvisningar om skötseln och förvaringen av museiföremål. Ett och annat frågetecken vill man ändå sätta ut; t.ex. rekommendationen att linda po-

lyetenplast kring rullade textilier, något som vi idag helst undviker vid svenska museer. Likaså är den tabell (en tablå över åtgärder som skall göras utifrån föremålets material – rengöring – vård och förvaring – inre skydd – transporter) som avslutar häftet, olämplig. Här, liksom i Wachtmeisters bok, saknas steg 1 i all hantering av museiföremål, nämligen den individuella bedömningen, att se varje föremål som en patient. Hårdrar man tabellen *skall* t.ex. alla målade träföremål dammsugas och torkas med lysfotogen, vilket alla gånger inte alls är bra. Men läser man skriften med lite distans och omdöme är den en god hjälp i museiarbetet.

En annan museihandbok är *Bevaring af gamle tekstilier*, skriven av Karen Jacobi, Minna Krage-lund och Else Östergård och utgiven av Danmarks nationalmuseum år 1978. Författarna har som målsättning "at traekke relevante erfaringer ud fra vores egen arbejdsdag på museet – at kombinere disse erfaringer med videnskablige resultater inden for de forskellige områder ...". Till skillnad från tidigare anmälda böcker, går man här mer direkt in på regelrätta konserveringsmetoder, ett område som jag här inte kan granska i brist på egna kunskaper och erfarenheter. Man tar dock också upp en rad mer allmänmuseala vårdfrågor. Avsnittet om materialanalys ger bra praktisk kunskap som kan ge förståelse för varför olika material kräver olika behandling. När det gäller anvisningarna om magasinering finner man ett flöde av tips och erfarenheter från olika danska museer, somligt bra, somligt dubiöst. Är det verkligen lämpligt att rekommendera wellpapp som rulle att linda fanor på? Plaströr rekommenderas även. Vad avger en åldrande plast för ämnen? Att klä galgar med skumplast är direkt olämpligt. Plasten bryts på mycket kort tid ned till ett gryntigt pulver. Avlagda tomatlådor från grönsakshandlaren anses bra till förvaring av mindre föremål. Det är möjligt att de inte är till någon större skada, men vad blir effekten? Tänk bara tanken att våra anslagsgivande myndigheter, som har så liten förståelse för att föremålsvård kostar pengar, får syn på detta tips från seriöst konservatorshåll! Det finns säkert mängder av begagnade papplådor, silkespapper, rör, hyllor m.m. som man kan tigga sig till. Och här vill jag komma in på huvudinvändningen mot denna i och för sig välmenande och på många sätt användbara bok: Man ger inte information om det ideala tillståndet för textilförvaring – "det er jo så få museer, der har penge og f. eks. laboratorier og

vaerksteder til rådighed". Det är visserligen sant. Men det vore på sin plats att från konservatorshåll få information om hur en gammal textil skall förvaras för att optimal "hälsa" skall uppnås. Den krassa verkligheten gör snart nog att kompromisser måste göras, men dessa behöver inte komma direkt vid källan. Det handlar också om attityden till föremålsvård överhuvud. Museerna har så länge fått klara sig med nålpengar för att förvalta vårt gemensamma kulturarv och lotsa detta in i framtiden. Vi måste kräva och sträva efter att förvaringen blir så perfekt som möjligt utifrån vad vår tid förmår i fråga om kunnande och teknik. Därför saknas fortfarande den verkliga vård- och förvaringshandboken för gamla föremål. Den som seriöst redogör för vilka krav olika material ställer, vilka faror som hotar och varför, samt förslag till lösningar. Det finns många frågor man fortfarande vill ha besvarade: Vad stöder man sig på när man överallt rekommenderar en temperatur på +18 grader för organiskt material? Var finns gränsvärdena för antalet luxtimmar per år ett material kan utstå? Vad blir effekten av olika Ph-värden vid förvaring av textilier? Man anvisar alltid bruket av syrafritt silkespapper, men är det det bästa för t. ex. animaliska fibrer? Ylle har ju bevisligen bevarats mycket bra i sur miljö.

Begriper man *principerna* för vad som gäller för förvaringen av gamla föremål ger sig lösningarna naturligt. Fortfarande är det bara i G. Thomsons *The Museum Environment* (1978, 1981) man får en djupare förståelse av bevaringsproblemen. När får vi en svensk motsvarighet?

*Bengt Jacobsson: Svensk folkkonst.*  
Del I. Bokförlaget Signum. Lund  
1983. 291 s., ill.

Bengt Jacobsson har kommit ut med en ny bok – igen. En frilansande skribent måste hålla ett högt tempo; en tillbakablick på Jacobssons produktion visar ett närmast förkrossande rikt författarskap, interfolierat av föredragsturnéer och museivikariat. Under de senaste åren har han publicerat ett stort antal sidor om Nils Månsson Mandelgren (Mandelgren i Jämtland och Härjedalen, 1978, Mandelgren i Dalarna, 1981, Mandelgren i Småland, 1982, och 1983 det stora planschverket Nils Månsson Mandelgren – en resande konstnär i 1800-talets Sverige). Därtill har han varit delförfattare i *Folklig och kommersiell konst* (en antologi

redigerad tillsammans med Lena Johannesson, Anna Johnsson och Olle Sjögren), 1980, och skrivit *Schwedische Volkskunst für Propyläen Verlag*, 1982. Detta förutom en mängd uppsatser och artiklar i olika årsböcker och vetenskapliga tidskrifter, men också för *Antik och Auktion* och i *veckopressen*.

Svensk folkkonst I är som allting annat av den produktive Jacobssons hand välskrivet och beledsagat av ett kräset bildurval. Det är en magnifik volym.

Det känns inte helt rättvist att anmäla denna första del frikopplad från den helhet, som väntar i den kommande utgåvan, men eftersom en så pass stor tidsintervall föreligger får den presenteras som den separata volym den faktiskt hittills ändå är. Denna första del behandlar folkkonstens form, funktion och geografiska utbredning beledsagat av ett stort bildmaterial. Den är avsedd att utgöra underlag för den mera teoretiska andra del, som är under utgivning. Tidsramen är till större delen begränsad till 1700- och 1800-talen "då folkkonstens lokala skiftningar som uppstod i växelverkan mellan en bygds traditioner och främmande impulser, var som rikast".

Författaren har gått metodiskt tillväga, utifrån och in, och börjar med byggnadens yttre utsmyckning där timmerbehandling, portaler, fönsterfoder och skorstenar avlockas sina kulturhistoriska kvaliteter. Han går igenom möbler, textilier och väggdekor, ugnar i järn och kakel och prydnadsting som gratulationstavlor och kistebrev. Han skriver om dekor på redskap och husgeråd, både på de direkta arbetsredskapen och på askar, korgar och skrin. Här är laggat och flätat, smitt och drejat, sytt och stickat.

Mångfalden är stor och det generösa utbudet skulle kunna fresta en mindre behärskad författare till detaljerade utvecklingar. Men Jacobsson har redan skrivit en översikt i ämnet och har lätt att ge det väsentliga vid en samlad överblick. Kapiteln har givits tyngd och omfång i relation till den betydelse som materialet har för den konstnärliga heminredningen. Så har t. ex. endast fem sidor anslagits för kistebrev, trots att författaren besitter ett särskilt stort kunnande om just denna materialgrupp. Möbeltillverkning och bonadsmålari har därmed tilldelats det tiodubbla.

Särskilt kapitlet om bonadsmålariet är välgörande fritt från schabloner och den attribueringssjuka, som präglat många skribenters intresse för konstarten.

Här berättas klart och rakt och ges orsakssammanhången; hur man i Sydsverige, med den levande traditionen att hänga upp högtidstextilier, fortsatte att dekorera med målade bonader på löstagbara vävar. Man får veta hur dalmålarna på 1780-talet frigjorde sig från det naturalistiska blomstermåleriet och hur hela konstarten "utvecklades från lokalt rumsmåleri till ett ambulerande hantverk... vid en tidpunkt då avsättningsområdena redan låg utanför målarnas egen provins". Men när han berättar om mellersta Norrlands många bevarade rester av figuralt måleri från 1500- och 1600-tal är det med beklagande som man konstaterar att texten inte beledsagas av det bildmaterial som författaren uppenbarligen räknade med, när han skrev kapitlet och tiden har inte medgett att justera texten därefter (sid 97 ff). Läsaren får aldrig veta hur målningarna såg ut. Det samma gäller den typologi-diskussion om selkrokar som följes av en enda bild — man anar att layout-mannen utslutit resten av serien (sid 276 ff).

Det skall alltså komma en andra del "vars syfte är att diskutera folkkonsten som ett kulturellt fenomen". Man kan ifrågasätta lämpligheten av att dela upp materialet i två volymer: ett bildverk för vanligt folk och en mera teoretisk med de övergripande frågorna. Det måste bli korshänvisningar som kräver bägge volymerna parallellt, vilket blir kostsamt för läsaren. Snabbheten har också gjort att citerade författares tidigare felaktigheter någon gång fått slinka med. Till exempel har uppgiften ur Svenssons och Michelssons Hälsingemålningar om Ahasverus gästabad och trekungarritten upprepats — det är självfallet Herodes som sänder iväg de tre vise männen. Och när det gäller en tidigt daterad, målad svit av Jesu levnadshistoria (från Hedesunda i Gästrikland) så bör man inte okritiskt anamma Erixons uppgifter att den härstammar från en bondgård. De långa latinska textlöporna antyder hemvist i prästgård innan målningen sekundärt hamnade i bondemiljö. Också i dessa fall lämnas läsaren utan det förklarande bildmaterialet.

Detta är obetydligheter i helheten och det kan verka småaktigt att nämna dem, men det är angeläget att felaktigheter inte ytterligare befästes — till slut blir de omöjliga att radera ut.

Så återkommer jag — som vanligt(!) — till bokförlaget Signums motvilja mot kartor. Det borde, om inte annat, finnas plats för en sådan på pärmarnas insidor, där man nu istället uppbygges

med en fyra gånger upprepade bild av ett ilsket gloende vildsvinshuvud, detalj från s. k. varglapp från Småland.

Boken avslutas med en rikhaltig och välgjord litteraturlista, ämnesmässigt uppställd, samt sak- och personregister.

En särskild eloge skall ägnas de väl genomtänkta bildtexterna som inte slappt dubblar huvudtexten utan ger god och kompletterande information med ordentlig härkomstuppgift och landskapstillhörighet. Bildmaterialet, till stor del hämtat från museer och hembygdsgårdar, men även privatägt, är fräscht presenterat och stundom av stor skönhet. Fotoграфияerna hade varit väl värda att nämnas vid namn för sin ypperliga medverkan.

Man ser med största intresse fram emot del II, som också den kommer att bli rikligt illustrerad. Det är möjligt, ja förhoppningsvis troligt, att min tvekan inför uppdelningen i två volymer skall visa sig helt obefogad.

*Maj Nodermann*

*Claus-Dieter Rath: Reste der Tafelrunde. Das Abenteuer der Esskultur. Kulturen und Idéen. Herausgegeben von J. Beck, H. Boehncke, W. Müller und G. Vinnai. Rowohlt Taschenbuch Verlag. Hamburg 1984. 334 s., ill.*

Boktiteln *Reste der Tafelrunde* kan leda tankarna till devolutionistiska perspektiv: företeelser i samtiden betraktas som svaga rester av bättre förhållanden i det förflutna. Tänker författaren möjligen beskriva vad vi i vårt mångkulturella liv har kvar av forna tiders måltidskultur? Underrubriken kan ytterligare väcka nyfikenhet om bokens innehåll: Hur kan matkultur — så fast och regelmässig — skildras som äventyr? Båda frågorna är berättigade och boken ger oväntade svar som i sin tur väcker nya frågor — och så skall det ju vara med engagerande läsning.

Vilka är då "resterna" av bordsgemenskap? I god kulturhistorisk anda börjar Rath med hänvisning till Brillat-Savarin och von Rumohr: deras "gastrosofiska" läroskrifter innehåller kulinarisk estetik, matkultur för finsmakare, de pläderar för harmoni och naturlighet — med andra ord ger de nyklassisk tidsanda uttryckt i den goda smaken vid matbordet, med frontmarkering mot det råa, gro-

va, oordentliga. Mot denna bakgrund tecknar författaren föreställningar om mat: Gegessenes und Geträumtes. Mytiska och magiska föreställningar om livsmedels nyttighet och skadlighet, tabun och fasteregler, samspel och samhällsbetingade symboler och subjektiva associationer är exempel på sådana föreställningar som styrt människors lust till och motvilja mot maträtter. Ett annat komplex av föreställningar beskriver författaren som "drömmar om mat": minnen av barndomens mat, hemlandets mat är fiktioner med symbolisk betydelse, ett slags folklorism. Barockkonstens gestaltning av festmåltid lever i vår tid som likartad fiktion i de idealbilder reklam, förpackningsindustri, illustrationer i mattdiskrifter framställer. Så knyter författaren samman föreställningar i det förflutna med masskommunikationens koder idag. Han gör associationsrika svep i tid och rum när han placerar skiftande symboler i stora kollage. Läsaren låter sig övertygas om hur betydelsefulla föreställningar om mat är för valet av den mat vi verkligen stoppar i magen.

I Smakens fysiologi har Brillat-Savarin utvecklat en lära för "finsmakare". Kokkonsten ger grundregler och alltifrån barndomen lär sig människor smakens språk. Men vem bestämmer normerna för vad som är fint och raffinerat? Rath hänvisar till Bourdieus smaktypologi, där smaken blir socialt bindemedel inom klassen och en strävan att efterlikna högre klass. Socio-kulturella smakkoder kan innehålla kulinarisk exotism, puritanism och mycket annat, men sammantagna innebär smakreglerna i detta klassperspektiv disciplinering av begär resp. avsky.

Boktiteln ger antydning om att analysen av måltidsgemenskap och dess upplösning är det centrala temat. Rath refererar Simmels berömda uppsats från 1911 om måltidens sociologi, Wiegelmans etnologiska aspekter på måltid som system och Tolksdorfs modell för tolkning av måltid som social situation. Den traditionella bordsgemenskapen var ritualiserad, esteticerad. Den borgerliga behagligheten hade sin kontrast i bondemåltiden som i romantiskt ljus istället fått stå för ett naturligt och äkta sätt att leva. Men traditionell gemenskap är i nutidens måltider lagd ad acta, är författarens tes. Oregelbundna arbetstider, avstånd, billiga färdiga rätter hör till det som stått för upplösningen. Gemenskapsmomenten försvinner och ätandet har därmed förlorat sin måltidskaraktär. Rath ger en inträngande situationsskildring av hur måltiden framför TV-apparaten innebär en helt ny

form av socialisation. Arbetsmåltider, PR-bjudningar, ungdomsparties har gett en ny hållning till ätande och drickande, gränser och regler har blivit otydliga. Kärnfamiljens normer har av många känts som plikt och tvång. Ungdomsrörelser har ifrågasatt både disciplinen vid bordet och den traditionsbundna maten. Gårdsfester med gemensam matlagning, krav på sund och näringsriktig mat, regionalism och exotism hör till det som gett måltiden nytt kommunikativt innehåll. Socialisationen ha fått ny design. Andra tecken på upplösning av traditionell måltidsgemenskap är gatukökets anonyma miljö, snabbmåltiden på vägen hem från jobbet, salladsbarernas och fast food-ställesnas många kombinationsmöjligheter... Mellanmålen tränger undan huvudmåltiden, tidpunkterna är flytande. Raths framställning är reportagemässig men hans exemplifiering pekar i samma riktning: i den nya snabba tiden, i den nya mobiliteten har måltiden förlorat sin traditionella betydelse av gemenskap och ätandet har fått andra kommunikativa funktioner. Ibland tycks Rath slå in öppna dörrar med sin exemplifiering, ibland förefaller framställningen alltför klichéartad men just det snabba flödet av iakttagelser, rikedomerna på infallsvinklar, intensiteten i framställningen får läsaren att ställa nya frågor, att vilja göra djupdykningar under den synliga ytan.

Vilka konsekvenser får upplösning av traditionella mönster för människorna som äter? Rath följer Norbert Elias genom århundradenas civilisationsprocess och återger Elias' berömda teorier om hur just inlärningen av ätandets föreskrifter byggt upp självdisciplin och präglat människor in i socio-kulturella tidsmönster. Därefter har Rath möjlighet att inordna samtidens svagare disciplinering och starkare informalisering i processen. Han gör det genom att peka på social nivellering och försvagning av auktoritetssymboler. Med andra ord: Rath glider förbi den socialisering in i nya mönster som han tidigare exemplifierat och han framför en mekanisk, klichémässig uppfattning av det "förborgerligande" som han endast ser som en följd av att arbetare stigit socialt och därför övergett "proletära måltidsseder". Modern forskning om kultur och klass kunde ha bidragit till att nyansera bilden. Den viktiga frågan om måltidens förändrade betydelse får i framställningen en alltför summarisk behandling.

Ett särskilt kapitel ägnas åt regional och transnationell kost. Impulser — i synnerhet från det franska köket — har skapat en allmänuropeisk

matlagning. Man kan därför fråga sig vad som egentligen är "nationell" mat. Idag är internationalisering lätt att åstadkomma med livsmedelsindustrins hjälp. Exotisk och traditionell mat trängs i delikatessdiskarna. Regionala specialiteter kan utgöra kontrast till vardaglig standard. "Mormors mat" presenteras i nya utgåvor av kokböcker. Invandrarmat kan utgöra kulinariska "öar" men också innebära blandningsprocesser, inte minst i fråga om ingredienser. Författaren gör en intressant rapsodi av regional resp. transnationell kost som kulturell identifikation. Här trängs frågor som pockar på specialstudier — i olika länder med skiftande koder för etnisk och regional identifikation. Rath kan ge värdefulla uppslag.

Livsmedelskonserver har sin självklara plats i en översikt över förändringar av måltidens betydelse. Konservmaten är bekväm att använda men likriktad. Vetskapen om att alla som äter en viss konserv får exakt samma kost tolkas av Rath som anonym matgemenskap. I Raths framställning innebär konserver en annorlunda hållning till mat. Det yttre höljet ger alla data om tillverkning och innehåll samt mystiska tecken i form av bokstäver och siffror. Attraktiva bilder på förpackningen förmedlar föreställningar om innehållet. Konservburken garanterar skydd mot yttre påverkan — något som i Raths tolkning liknas vid den korsett av självdisciplin som byggs upp genom civilisationsprocessen. Det är svårt att följa med i den jämförelsen. Efter att i förbifarten ha gett ett varningens ord i fråga om tomma konservburkar som miljöförstörelse — som lik i naturen — höjer sig författarens associationer till ett livsfilosofiskt plan, till en framtidsvision där människan under sin kolonisation av rymden innesluter sig själv i en burkvärld och blir en fritt svävande människokonserv.

I Raths engagerande skildring blir de olika kapitlen till scener i ett skådespel med det genomgående temat: måltidens traditionsbundna normer har lösts upp, resterna av regelmässig bordsgemenskap är svaga. Men nya lagar har kommit istället: människors kost har blivit en sociokulturell fråga, som samhället tagit ansvar för. Kostundersökningar och kostpropaganda har blivit medel att forma människors livsföring. Målsättningen är en genomgripande förändring av människors kostvanor: måltidsstruktur, personlig hållning till mat, måltidernas funktion inom familjen — allt kan undersökas och reformeras enligt näringsfysiologiska och psykologiska intentioner. Konsumentupplysning, propaganda i massmedier, slogans i reklam

driver fram en medvetenhet om att felaktig kost är en fara, att människor har ett moraliskt ansvar för sin kropp.

Nödvändighet och lyx har fått andra förtecken än tidigare. Varje tid drar f.ö. sina gränser för kvantitativ och kvalitativ lyx, för vad som kan anses vara "legitim" lyx och vad som är omoraliskt överflöd. Det nya ekologiska tänkandet har skapat nya tabun. Diet, idealvikt, kaloritabeller, friskmatsideologi ger regler i den nya tidens fimsmakarkult. Rath visar fram nya matvärldar där en ny människa formas. Informalisering av måltiden har ersatts av ny normbyggnad. Idealbilden "goda manér" har i Raths tolkning ersatts av idealbilden den egna kroppens renhet och friskhet i ett nytt sätt att leva.

Reste der Tafelrunde är alltså inte någon kvarleva av forna "bättre" måltidsseder. Inför läsaren regisserar Rath istället ett kulinariskt drama. Han för samman fragment av skiftande innehåll, han ger situationsbilder och citerar skönlitterära skildringar, han sveper över tid och rum. Som kommunikationsforskare har han kunskap och skicklighet att känna igen och dechiffrera de många tecknen och koderna i vardagslivet. Etnologer har all anledning att botanisera bland de mängder av tecken, idéer och uppslag som finns i boken. Författarens tolkningar är spännande, associationerna fria, kombinationerna ofta överraskande och kan locka till motsägelse. Rath rör sig hemvant på vardagslivets yta där de många tecknen är synliga. Etnologen kan med fördel välja bland de många tecknen, föreställningarna och tolkningarna och kanske kombinera dem på annat sätt i syfte att nå fram till de sociokulturella mönster under ytan, som det är kulturanalysens uppgift att avtäcka.

*Ingrid Nordström*

*Monica Lantz: Folkets visor. Om folklig sång för visornas vänner. LT:s förlag. Stockholm 1984. 167 s., ill.*

Monica Lantz bok *Folkets visor* är enligt baksides-texten "en kortfattad introduktion till de folkliga visornas värld... alltifrån den medeltida balladen fram till 1980-talets nya folksånger för fred och frihet". Boken innehåller kapitel som "Folkdikt och identitet", "Arbetslivets sånger", "Föreningslivets sånger", "Andliga sånger", "Nöjeslivets

sånger”, ”Teorier om visornas ursprung och författare”, ”Traditionsbärare” m. m.

Jag tycker att ambitionen är riktig. Det är bra att försöka ge en helhetsbild av det folkliga sjungandet. Vår folkviseforskning har i hög grad handlat om enskilda sångkategorier typ sjömans- eller strejkvisor. Det är därför bra att någon försöker ta ett bredare grepp på materialet. Monica Lantz ambition uttrycks i inledningen.

”Den här boken vill vara en handledning för alla visintresserade, en handledning i framförallt en sak: konsten att få ut kunskap ur vistexterna och kanske känna starkare inlevelse i dem, genom att de sätts in i ett samhällshistoriskt och kulturhistoriskt sammanhang.”

Ambitionen är alltså god, men företaget är svårt. Att pressa in allt detta på 167 sidor ställer stora krav på kunskap, stringens och urval.

I några fall vill jag diskutera Monica Lantz urval, t. ex. att hon i kapitlet om föreningslivets sånger valt att exemplifiera med en folkrörelse *utanför* de traditionella. Jag menar nog att frikyrko-, nykterhets- och arbetarrörelsen är betydelsefullare i sånghänseende än den ”bonderörelse” Lantz behandlar. När hon t. ex. exemplifierar folkhögskolornas musik med en hyllningssång till Brunnsviks folkhögskola, bör det betonas att denna framförallt stod arbetarrörelsen mycket nära. Jag tror att bl. a. nykterhetslogerna legat till grund för betydligt mer föreningsmusik än bonderörelsen. Att koncentrera sig på bl. a. Centerns, LT:s och Jordbrukare Ungdomens Förbunds sångböcker kan vara både intressant och värdefullt. Men i en översikt av föreningslivets sånger i allmänhet blir denna koncentration något missvisande. Ett problem med den s. k. bonderörelsen är också att den är svårdefinierad.

En annan risk i ett sådant här översiktsarbete är att den svenska sångskatten blir liktydig med de sånger man forskat kring. Arbetarlivets sånger t. ex. blir lätt soldat-, sjömans- och rallarvisor därför att det finns böcker om dem. Detta är nu inget Monica Lantz kan lastas för. Men man måste vara medveten om att urvalet till en del är beroende av forskarnas preferenser – och inte enbart av skattens utseende.

Ett ytterligare problem är att Monica Lantz faktiskt inte definierar vad som *är* Folkets visor. Det finns ju i vår forskningshistoria en mängd förslag. Hon hänvisar till definitionen av folkvisa i Sohlmans musiklexikon:

”en v(isa) som inte föreligger i den auktoriserade urformen utan endast i ett större eller mindre antal, i regel genom muntlig eller motsv. tradering uppkomna varianter.”

Monica Lantz följer dock inte denna definition. Hon behandlar visor som både har en auktoriserad urform och som i hög grad haft en skriftlig spridning. Men det tycker jag bara är bra. Denna definition reser fler problem än den löser. Dessutom ger den inget svar på vad ”folk” i begreppet folkvisa är. Det är synd att Monica Lantz inte tar upp definitionsproblemet. Skriver man en bok med titeln Folkets visor bör man lite närmare diskutera vad man menar med dessa kontroversiella ord. Framförallt som Lantz har ett helt kapitel där hon diskuterar andra folkloristiska ord och uttryck. Problemet med att inte ha definierat vad som är Folkets visor visar sig också snabbt i boken.

Författaren gör i bokens inledning en genomgång av folkmusikforskningen. Från dåtidens antikvariska intresse till nutidens gräv-där-du-står. Hon gör också en kritisk bedömning av delar av nutidens folkmusikintresse.

”Tidigare forskare censurerade många visor, därför att vissa ord och uttryck inte stämde med deras idealbild av ”folksjälen”. Så grov fick den bara inte lov att vara! Och nu händer det att unga spelmän tar avstånd från noter och notkunnighet, som om detta vore något i sig ont . . . det är lätt att hamna i en attityd som egentligen är folklig kulturfrämmande: att i förväg bestämma vad som är rätt och fel i stället för att utnyttja allt som finns att tillgå, så effektivt som möjligt.”

Det låter bra, och jag är helt benägen att hålla med. Jag har själv diskuterat med folkmusikpurister som menat att Svenska låtar inte går att använda eftersom låtarna blivit bearbetade. Det var för ungefär tio år sedan. Idag har jag mött flera av dessa personer igen, och många har bytt ståndpunkt. En del av dem skulle säkert skriva under på Monica Lantz ord.

Har synen på folkmusik alltså blivit vidsyntare? Eller är det så att vi hamnat i *nya* bestämningar av vad som är rätt eller fel? Jag tror det, och paradoxalt nog uttrycks det klart och tydligt i Monica Lantz bok.

”Men både folklig och klassisk musik kan avpersonifieras, kommersialiseras och förvandlas till bakgrundsmusik, om man arrangerar om den så att den mister sin egenart. Den sortens internationalisering finns det ingen

anledning att bejaka . . . i den svenska folkmusikrörelsen, där man har insett att bästa motelden mot passivering och utnyttjande av människors musikaliska behov är kunskaper, egen aktivitet och stolthet över den egna traditionen."

Idag är nyckelorden för vad som är *fel* musik kommersialism och passivering. Det har också gått troll i ordet internationalisering, i alla fall om det innebär nya kulturuttryck över nationernas kulturgränser (som inte överensstämmer med "den egna traditionen", vilken man nu bestämmer att den skall vara).

Detta är mycket intressant bl. a. för just folklorister och kulturforskare. Monica Lantz text kan ses som exempel på vår tids dominerande inställning till folkmusik. I den kan man bl. a. finna ett starkt värde som genomsyrar vår kultur: aktivitet är bra och passivitet är dåligt. Musik t. ex. skall avlyssnas koncentrerat och textmedvetet. Att många bland folket förmodligen inte gör det är sällan centralt. Däri skiljer sig Monica Lantz inte så mycket från sina forskningskollegor genom tiderna. Med en suddig definition av folkvisor hamnar man lätt i en position att man utifrån egna kulturbestämda preferenser tycker sig kunna bestämma vad för musik som skall få den positiva stämpeln folkmusik.

Man kan mycket väl tycka att kommersiell och passiverande musik (vilken den nu egentligen är) är förskräcklig och skall motarbetas. Det finns säkert skäl för det. Men om man i samma andetag påstår att man inte skall bestämma vad som är rätt eller fel musik så blir det högst problematiskt. Kulturrelativism är svårt, även för folklorister och etnologer.

Dessutom: att ett bestämmande av vad som är rätt eller fel musik skulle vara främmande för "folklig kultur" är en sanning med modifikation, minst sagt. Det finns många exempel på musikalisk intolerans även bland folkliga musiker. Se t. ex. på många spelmäns inställning till jazzen, "negermusiken".

Detta är några av de punkter jag ville diskutera med anledning av Monica Lantz bok. Jag skulle också kunna diskutera litteraturhänvisningarna vars uppställning och urval i mitt tycke inte är bra. Men kritiken måste ju anpassas till bokens ambitionsnivå. Den är tänkt som en kortfattad handledning till visintresserade i allmänhet och som sådan kan den säkert inspirera till vidare arbete med, läsning om eller sjungande av våra folkvisor.

*Stefan Bohman*

*Sigurd Erixon: Byar, gårdar och hus under Bjärka-Säby.* Redigerad och kommenterad av *Göran Rosander*. Nordiska museet. Stockholm 1984. 170 s., ill.

Någon gång vid slutet av första världskriget gav ägaren till det stora godset Bjärka-Säby i Östergötland, Oscar Ekman, den dåvarande amanuensen vid Nordiska museet Sigurd Erixon i uppdrag att författa en större bok om den folkliga bebyggelsen på godsets område. Den skulle ligga i linje med flera andra historiska och naturgeografiska arbeten om godset som publicerades under 1920-talet. Men Sigurd Erixon hade nu en gång ovanan att hellre starta nya projekt än slutföra gamla och något färdigt resultat publicerades aldrig. 1932 ansåg sig Oscar Ekman inte längre ha möjlighet att bekosta fältarbetena. Sådana hade utförts i princip årligen under 1920-talet med många tillfälliga medarbetare inblandade.

Materialet från arbetena i Bjärka-Säby har under senare år legat på Nordiska museet, ingående i den s. k. Sigurd Erixon-samlingen. Erixon avsåg ursprungligen att skriva ett stort arbete på detta material, kanske i samma skala som verket om Skultuna. Ett tag tänkte han sig t. o. m. att Bjärka-Säbymaterialet skulle bli stommen till en avhandling, den doktorsavhandling som han aldrig skrev.

Bevarade dispositionsutkast visar att Sigurd Erixon avsåg att behandla byar, gårdar och hus, konstruktioner, inredning, möbler och redskap men även dräktskick, arbetsliv och samhällsliv. Tyngdpunkten låg på byggnadsbeståndet, redan i dispositionen och ännu mer i det faktiskt insamlade materialet.

Avsnittet om byar, gårdar och hus har förelegat i manusform, förmodligen ända sedan 1930-talet. Sigurd Erixon-kommittén har nu beslutat att publicera detta manus och anlita docenten Göran Rosander för att redigera och förtydliga manuskriptet. Det finns även några handskrivna avsnitt om bl. a. möbler och heminredning, men de har bedömts som alltför ofärdiga.

Göran Rosander har skrivit en klagörande inledning, en efterskrift om dagens Bjärka-Säby och en kommentar till texten i notform. Han har även gjort texten läsbarare genom olika smärre ingrepp, t. ex. mellanrubriker, moderniserad verbform och viss uppdelning av tyngre meningar. Det tycks ha varit till avsevärt gagn för läsningen; Sigurd Erixon var ju ingen lysande stilist, men här flyter språket riktigt bra. Kanske kunde redaktören gått

litet hårdare fram med rödpennan. Ett avsnitt som med fördel kunde ha utgått är sidorna om byalaget och dess funktionärer. Dels hänger det fritt i luften i en bok som i övrigt uteslutande behandlar bebyggelse, dels ger det mer en konventionell bild av byorganisationen, det förefaller mer skrivet utifrån Erixons allmänna kunskaper i ämnet än utifrån det lokala materialet.

Det som är av allmänt intresse med denna utgåva är att den ger en uttömmande genomgång av bebyggelsen i ett lokalt område, utförd av en obestrid d auktoritet. Enligt Rosander skulle ingen annan socken i Sverige, Skultuna undantagen, ha blivit så noga undersökt när det gäller byggnadskulturen. För den historiskt inriktade forskningen är det naturligtvis en poäng att inventeringen gjordes redan på 1920-talet. Sigurd Erixon tycks ha varit på jakt efter byggnadsförhållandena före skiftenas tid: "Endast undantagsvis går något bevarat hus tillbaka till 1700-talets sista år. Men det var ju först ganska långt in på 1800-talet som den gamla traditionen började brytas, varför materialet ändå torde kunna ge en någorlunda god bild av gammalt byggnadsskick i dessa trakter" (s. 67).

Det är alltså en bok med intresse långt utanför Bjärka-Säby och Östergötland som föreligger. Dels strävar Erixon själv alldeles uppenbart efter att använda det lokala materialet för att lösa generella problem, främst typologiska och diffusionistiska. Dels utnyttjar Rosander kommentarerna till att ge allmänna definitioner av centrala termer och begrepp, kompletterade med litteraturhänvisningar. På så sätt tjänar boken som ett slags kompendium i mellansvenskt folkligt byggnadsskick.

Genom att Erixon varit sparsam med noter och hänvisningar har det naturligtvis varit omöjligt för Rosander att kontrollera textens påståenden. Han har varit sparsam med kritiska omdömen i sina kommentarer. Litet tveksam om akribin blir man, när en seminarieuppsats i kulturgeografi föranleder flera detaljändringar i Erixons manus. Intressant är att se hur Sigurd Erixon underkänner vissa av sagesmannens uppgifter vid rekonstruktionen av Skogs by 1869 (s. 31). En rekonstruktion där författaren bara har en sagesman och ändå litar mer till egen intuition än till honom förefaller något äventyrlig.

Erixon gör många intressanta påpekanden om t. ex. trädgårdarnas utseende (trädgårdsskötsel fö-

refaller tidigare utvecklad i Östergötland än på många andra håll), om bastur och brytgröpar, om hur övervåningarna tog över undantagsstugans funktion. Ibland överbetonas kanske enligt min mening vissa utvecklingslinjer och påverkansförhållanden, t. ex. att just övervåningarna på bostadshusen uppkommit under inflytande av förvaringsbodarna, "som ju vanligast och av ålder ägde tvenne våningar".

När det gäller boningshusen skiljer Erixon på fyra huvudtyper: den äldre och den yngre parstugan respektive den äldre och den yngre enkelstugan. De yngre alternativen har köket i den lilla kammaren. Just resonemangen om det särskilda köket är mycket tidstypiska och illustrerar bokens förankring i mellankrigstidens etnologiska debatt. Erixon skriver om "den yngre enkelstugan": "Husets planform har dock icke lånats utan är fastmera uppkommen som en under inflytande av det 'högtyska' husets köksplacering skedd ombildning av det nordliga huset, bestående i spisens och bakugnens gradvisa förflyttning från stugan till kammaren. Denna övergick sålunda till kök, en process som naturligtvis också betingades av livsformernas omdaning, i det man småningom fick mer behov av ett särskilt kök" (s. 78).

Det intressanta här är Erixons prioriteringar. Det väsentliga är formernas vandringar, typernas transformationer. Processerna betingades "också" av livsformernas förändringar, men det är något sekundärt och ägnas inget närmare intresse. I dag vore man väl snarast benägen att se "det särskilda kökets" expansion som ett resultat av en förborgerligande-process: behov av ett mer representativt huvudrum, av åtskillnad mellan funktioner. Det är påfallande vad de funktionella förklaringarna är sparsamma hos Erixon. Detta gäller i hög grad om det ur andra aspekter intressanta avsnittet om stall och fåhus. Inte heller berörs historiska, makrostrukturella förändringar som tänkbara orsaker till byggnadsskicket utveckling.

Göran Rosander tecknar i sin efterskrift ett skissartat porträtt av dagens Bjärka-Säby. Det stora godset hålls igång med ett minimum av arbetskraft, husen som Erixon-expeditionen mätte och fotograferade är nu vackra och oförstörda sommartorp och den allra sista mellanspetten har just för alltid lämnat skogen.

*Mats Hellspong*



Yvonne Hirdman: **Magfrågan.** Mat som mål och medel. Stockholm 1870–1920. Rabén & Sjögren. Stockholm 1983. 331 s., ill.

”Det har nu en gång kommit så långt att magfrågan, den fråga huruvida av hundra magar de åttio skall få någonting med eller om de tjugo skall sluka allt, blivit den största av alla.”

August Palms ord har gett titeln på Yvonne Hirdmans undersökning av arbetares kostvanor i Stockholm under decennierna kring sekelskiftet. Palms klassperspektiv har också gett dynamik åt Hirdmans frågeställningar. Hur mycket mat och vilken mat hade människor att mätta sina magar med? Vilka föreställningar om födan hade betydelse för dem? På vilka sätt blev maten sprängstoff i politisk debatt och politiska beslut under de decennier då Stockholm växte till storstad?

I sitt sökande efter svar på dessa och andra frågor har författaren tecknat en bild av människors vardagsliv, samtidigt som hon beskrivit staden som de levde i. Maten har blivit ett medium för kunskap om människors sociala och ekonomiska villkor och om ideologiska drivkrafter som styrt utvecklingen. Hon drar en gräns gentemot den historieforskning som haft makt-politik-krig som sitt forskningsfält och inmutar istället ett socialhistoriskt fält, som vitaliserats av brittiska socialhistoriker och av franska annales-historiker. Denna positionsbestämning är klargörande men kanske mindre nödvändig idag då socialhistoriska problemkomplex även i Sverige är föremål för forskning! Av större intresse hade därför varit en diskussion av gemensam problematisering resp. avgränsning i förhållande till de ämnen, som redan inmutat forskningsfält inom den stora ekonomiska-sociala-kulturella omvandlingen 1870–1920. Övergripande frågeställningar hade därvid kunnat vidga perspektivet, men författaren hänvisar endast till ämnesområdet kostforskning inom grannämnen (varvid populär framställning som Rut Wallensteen-Jaegers böcker betecknats som ”etnologisk forskning”). Att studera ”mat som mål och medel” kan ge nycklar till dolda sociala och kulturella sammanhang, frågeställningarna kan vara skiftande liksom källmaterialet. Genom tvärvetenskaplig dialog bör ”mat” ge allsidig kunskap om människors liv och villkor långt utöver fakta om kost som tillfredsställt människors fysiologiska behov. Hirdman söker kunskap om maten som den materiella basen och om samhällets överbyggnad,

om födan som kultur. I vilka sammanhang utgör födan ”materiell bas”, i vilka blir den ”kultur”? Många forskare formulerar dialektiska begrepp på likartat sätt. Är det inte dags att precisera dem om de skall vara till nytta som analytiska redskap?

Hirdman har gett svar på många viktiga frågor – och hon har väckt många nya. Hon börjar med konkreta frågor, självklara för inblick i människors vardagsliv: Vad kostade maten? Hur stor andel av inkomsten tog maten för olika grupper? Eller rättare sagt: Hade människor råd att äta sig mätta? Genom att utnyttja tillgänglig statistik (löne- och prisuppgifter, levnadskostnadsundersökningar etc.) har Hirdman lagt en gedigen empirisk grund för sin beskrivning. Hon har konstruerat modeller för olika arbetarfamiljers konsumtion. Klasskillnader har blivit tydliga vid matbordet: ”För Stockholms arbetarklass framträder 80-talet som det mörka, desperata, omöjliga decenniet” då stora grupper ”levde på den smala gränsen mellan kronisk undernäring och ibland akut svält”. I hennes framräkning av konsumtionsenheter framträder 90-talet som en ljusare och hoppfullare tid och sedan fortgick utvecklingen mot förbättring och nivellering av kostvanor under den undersökta perioden. Någon annorlunda bild av människors materiella standard i den tidiga industrialismens storstad ger knappast denna framräkning utan den följer ganska väl gängse uppfattning av utvecklingen. Däremot har bilden av människors vardag blivit nyanserad i Hirdmans framställning. Konsumtionsenheter i socialt register utgör siffror i tabeller, vilka sammantagna ger konkret uppfattning av människors livsuppehälle. Kunskap om människors konsumtion är *en* bit i sökandet efter kunskap om deras vardagsvillkor.

Vad för slags mat åt människorna i storstaden? Gav den tillräckligt med näring? utgör nästa frågekomplex. Spisordningar från Stockholms institutioner, statistisk undersökning angående levnadskostnaderna i Stockholm 1907/08 och andra källor utgör värdefullt basmaterial som används för att räkna fram trender i konsumtionen. Författarens beräkningar av näringsstandard ger stöd för uppfattningen att storstadsfolkarna lagt sig till med ”finare” matvanor än lantbefolkningen – dvs. mer animalier och socker i kosten – men likaså att kostens näringsvärde var sämre än lantbefolkningens. Men vad vet vi egentligen om kostvanor i de lantliga hushåll som de nyblivna storstadsborna utvandrat ifrån? Författaren framställer lantmaten som en enhetlig cerealierik kost,

och så långt har hon givetvis rätt: Allmogekosten torde ha haft en likartad grundstruktur i större delen av landet, men matens kvantitet och kvalitet i självhushållningens många sociala miljöer vet vi föga om. Vad vi vet är att materiella villkor skiftade i ett brett socialt register och med regional variation. Även allmogekosten förändrades under den skildrade perioden men författaren beskriver den som statisk och enhetlig och framhåller ålderdomliga drag.

Vad människor själva sagt om matvanor på landet och i staden bör däremot ge svar på andra frågor, viktiga i sammanhanget: Vad "betydde" kosten för människorna, varför ändrade de sina vanor när de slapp ut ur självhushållningens ramar och istället köpte sin mat? Vilken mat blev för dem begärlig lyx i den nya miljön? Författaren avvisar berättande källor, såsom Arbetarminnen, därför att dessa ej ger "uppgifter om mängder och mått" utan endast ger "sporadiska inblickar i individuella öden som med svårighet kan göras allmängiltiga". Med etnologiska utgångspunkter har dessa minnen värde bl. a. genom de uttryck för status som de gestaltar: de "nya" stadsbornas lust till "köpemat" kontra lantbornas förakt för "stabornas" slöseri och högfärd över sin onyttiga lyxmat. Kanske rentav de berättande källorna kan ge djupare kunskap om människors önskemål och föreställningar än aldrig så många tendensberäkningar kan göra? Låt oss slippa välja antingen eller i fråga om olika källors bevisvärde. Beräkningar av idealportioner och näringsvärde är ett sätt att beskriva grundläggande villkor i människors vardag. Men de människor vi vill skildra måste också själva komma till tals om vi på djupet ska förstå vad de egentligen menade, vad förändringarna betydde för dem. Den enstaka berättelsen kan vara atypisk och därmed sakna bevisvärde, men den kan också vara ett samlat uttryck för en hel grupps livsvillkor och föreställningar, en kod för dem som vill tränga under skeendets ytstruktur.

Människorna väljer inte "fritt" sina matvanor, lika lite som de "fritt" väljer andra delar av sin kultur. Hirdman pekar på den dynamik i matuppfattningar som förs fram i tidens vetenskap och ideologi. Vetenskapliga landvinningar inom näringsfysiologi och hygien blir argument i tidens debatt och inordnas i tidens framstegsoptimism. Gamla matfördomar undanröjs och ny vegetarisk diet blir ett bättre, mera moraliskt sätt att leva. Gemensamma "folkkök" skulle i tidens anda "alst-

ra jämlikhet och broderlighet" i klassförsoning, men med ett annat sätt att se innebära familjens upplösning och kvinnans fördärv. Arbetarhemmens "dåliga" mathållning – ett återkommande påstående i debatten – måste förbättras genom upplysning och fostran. Skolköksundervisning var ett sätt att fostra flickor ur de breda folklagren till goda husmödrar. Hur samhället, det "allmänna", ingrep fostrande i kvinnans husliga sfär, hur ny "kunskap" stöd mot klasspräglade "ovanor", hur "egen härd blir guld värd" är några av de frågor som kan väcka vår nyfikenhet kring präglingen in i den nya tidens klassmönster. Hirdman har väckt den nyfikenheten på många punkter. Hennes framställning är svepande och hon drar i många trådar. Kanske är det främst etnologers uppgift att följa de trådarna ner i underliggande kulturmönster. Vad "gör" dessa olika bitar av kultur i vardagslivet, vilka byggstenar i arbetarfamiljernas tillvaro utgör den nya matkunskap som husmödrar – medvetet eller omedvetet – präglas in? Vad betyder utopierna för "magfrågans" lösning? Vad de betyder för kvinnors bild av sig själva – ja, det är en annan historia.

I kapitlet Staden och livsmedelskontrollen visar författaren hur hantering av livsmedel blir politiskt bränsstoff. Torghandelns hygieniska vådor, hälsofarlig behandling av kött och mjölk, medveten försämring av matvaror hade blivit brännande frågor i den växande storstaden med dess skriande behov av billig föda. Hälsofarna var uppenbara, läkare, veterinärer och andra krävde ingripanden. Hirdman redogör för argument i debatten och för stadsfullmäktiges beslut i viktiga frågor. I hennes framställning blir livsmedelskontrollen något mer än kommunalpolitik, den blir en idémässig kraftmätning. Historikern Hirdman visar skickligt och åskådligt hur politiska ideologier styr ställningstaganden, hur den klassiska liberalismens hjärtesak, den fria konkurrensen, blir till en mardröm när de svagaste i samhället blir offer för hänsynslös profit. Argument står mot argument, tro mot tro: näringsfrihet mot ingrepp och kontrollåtgärder, personligt ansvar mot samhällets krav, "hygieniskt snobberi" mot fattigas rätt till billig mat. Det agerande som framträtt i stadsfullmäktiges protokoll och liknande källor har i tolkningen fördjupats till politiskt maktspel med ideologiska dimensioner. Ett efterföljansvärt exempel för dem som försöker skildra hur människors vardagsverklighet blir argument i politiken och hur ställningstaganden växt fram ur ideologiska grundmönster. Många har gri-

pit sig an med liknande uppgifter, få har som Hirdman lyckats fänga dynamiken i naturvetenskaplig och humanitär övertygelse, framstegsidéer och praktiskt handlande, i politik och social verklighet.

Via den hårt kritiserade folkhushållningen under första världskrigets år har författaren fört fram magfrågan till en fråga där arbetarklassen ej längre tog emot "nödhjälp" utan ställde "anspråk på tillgång till både de konkreta och abstrakta köttgrytorna". Den förnöjsamhets- och tacksamhetsmoral som de fattiga fostrats i genom matgävor och humanitär hjälp tillhörde nu det förflutna. Magfrågan blir i författarens framställning den politiska brännpunkt där arbetarna krävt sin rättmätiga delaktighet i politiska beslut och drivit fram demokratiseringsprocessen. Slutvinjetten är suggestiv, greppet är pedagogiskt men visar också svårigheten att fokusera ett mångfasetterat skeende i maten som ledmotiv i en storstads omvandlingsprocess. Mat som mål och medel har i sig blivit en smältdegel för en mängd impulser och motsättningar, livfullt skildrade och skickligt analyserade. Mat är livsuppehälle, mat uttrycker strävanden på olika plan, mat är drivkraft i en omvandlingsprocess, mat är orsak till konfrontationer. Kanske framställningen blivit än mer övertygande om magfrågan profilerats mot något annat innehåll i tidens smältdegel. Framställningen leder ut ur bokens ramar till det nationella och allmänuropeiska planet.

Boken illustreras med ett rikt urval av samtida karikatyrer, som förmedlar politiska budskap med skiftande innehåll. Tolkning av karikatyrernas budskap hade kunnat upphöja dem från väl valda illustrationer till värdefullt källmaterial för analys av tidsatmosfär. Karikatyrernas schabloner har en hel del att säga oss om hur människor såg på "andra" och på sig själva.

Magfrågan är en engagerande bok av stort värde för kostforskare inom olika discipliner men i lika hög grad för alla dem som försöker komma nära människors vardag under decennierna kring sekelskiftet. Yvonne Hirdman har tydliggjort händelseförlopp genom sin förmåga att tolka källmaterial och hon har levandegjort sociala villkor genom sin förmåga att berätta och finna suggestiva formuleringar. Socialhistoriker, ekonomhistoriker och etnologer ställer olika frågor och tolkar skiftande material. Gemensamt är syftet att med hjälp av olika analysmetoder lära sig förstå människors vardagsverklighet i det förflutna. *Ingrid Nordström*

*Svante Lindqvist: Technology on Trial.*

The Introduction of Steam Power Technology into Sweden 1715–1736. Diss. Uppsala Studies in History of Science I. Almqvist & Wiksell International 1984. 392 s., ill.

"Teknologi inför rätta" är den något överraskande titeln på en avhandling i idé- och lärdoms historia i Uppsala, författad av Svante Lindqvist, nu föreståndare för den avdelning för teknikhistoria vid Tekniska högskolan, som grundats av Torsten Althin. Titeln är inte bara symbolisk i bemärkelsen av en prövning av teknikens landvinningar och resultat i historiskt perspektiv. Den syftar faktiskt på en nog så påtaglig realitet, nämligen den rättegång som i hela femton år, 1731–46, fördes mot Mårten Triewald, som efter studier i England till Sverige överfört en "eld- och luftmaskin" av Thomas Newcomens konstruktion från 1712.

Det rörde sig om en ångmaskin femtio år före John Watts uppfinning, och avsikten var främst att med den som hjälpmedel lösa det besvärliga och ständigt aktuella problemet att pumpa gruvorna läns från inträngande vatten. Den bestod av en hög cylinder, gjuten i brons, där het ånga från en kokare nedtill drev upp en kolv till cylinderns tak för att strax därpå dras ned igen genom en hastig kondensering av ångpelaren medelst insprutning av kallt vatten, alltså i princip samma idé som för våra dagars cylindermotorer i bilar, fast de ju bygger på explosion av lättantändlig bensingas. Kolvern var upptill förbunden med en vågliknande hävarm på maskinhusets tak, vilken med sina upp- och nedåtgående rörelser drev pumpar vid en intilliggande gruva.

Maskinen hade vid kolgruvorna i England visat sig vara mycket effektiv, och Triewalds tanke var att här hemma låta den ersätta de gamla metoderna för gruvornas länshållning med tramphjul, hästvandring eller stånggångar, drivna av vattenhjul. För att kunna bygga en försöksmaskin sökte han stöd hos Bergskollegium, där Newcomens konstruktion redan 1725 granskats bl. a. av Emanuel Swedenborg, som fann den intressant men onödig för svenska behov. För dess drift eldade man i England med stenkol, medan man här hemma skulle behöva stora mängder av ved, något som före införandet av krutsprängningen i gruvorna ansågs som en bristvara. Maskinen kunde sålunda bidra ytterligare till "skogarnas utödande", vilket blivit nästan till en fix idé hos skribenter i den

samtida diskussionen kring ekonomi och hushållning.

Triewald lyckades emellertid trots detta 1726 få patent för Sverige och också intressera några delägare i Dannemora gruvor att satsa på ett försök, som här skulle gälla även ett uppfodringsverk för malm, drivet av samma maskin. Ritningarna — sådana är i övrigt sällan i behåll från denna tid — visar helheten så väl att avhandlingsförfattaren själv har kunnat bygga en skalenlig modell med ledning av dem. Efter fördröjning på ett par år med betungande kostnadsökningar kunde maskinen sättas igång 1728, men dess saga blev kort: sex år fyllda av besvärligheter med personal och gruvans folk i övrigt, med brist på bränsle och nödvändiga transporter, brist på pengar m. m., vilket allt förorsakade talrika driftsstopp. Snart nog tröttnade intressenterna och krävde att få sina insatser tillbaka genom den långa rättegången mot Triewald, som ansågs personligen ansvarig för misslyckandet. Efter hans död 1747 gjordes trots detta nya försök med hans maskin, bl. a. vid Persbergs gruvor i Värmland på 1760-talet, men inte heller här med någon framgång.

Kring detta dramatiska inslag i svensk industrihistoria bygger författaren en nästan spännande skildring med vida utblickar i tid och rum i fråga om förutsättningar och villkor för spridning av och genombrott för tekniska nyheter i äldre tid. I en första avdelning av sin bok ger han som bakgrund en översikt över dåtidens energibehov och olika lösningar för att fylla det, och i en följande behandlar han frågan om hur nya idéer och kunskaper spreds vid denna tid och då med särskild hänsyn till Newcomens uppfinning. Han konstaterar som villkor för framgång, att nya tekniska förbättringar givetvis först måste fylla ett väsentligt behov och baseras på praktisk erfarenhet, möjlig att tillämpa i en främmande miljö, men också att de måste stöttas av någon grupp med stark social och ekonomisk ställning, varvid även introduktören borde tillhöra denna. Författaren påvisar hur en del föregångare till Triewald i avsaknad av de rätta kontakterna misslyckats med förmedlingen, men att denne, visserligen av enkel härkomst, snart blev accepterad av en ledande krets. I sammanhanget gör han en intressant utredning om familjen Triewald i Stockholm, där t. o. m. dess bänkplats i Tyska kyrkan nämnes som en indikation på viss social status. Brodern Samuel Triewald blev för övrigt ett namn i vår litteratur som föregångare till

Olof von Dalin. Avhandlingen är sålunda vittfamnande och inskränker sig inte till teknikhistoria i snävare bemärkelse.

Introduktionen av den nya tekniken lyckades alltså, men som sagt till ringa glädje. Avhandlingen kan därför sägas främst handla om ett nederlag eller rättare sagt om orsakerna härtill. Kapitlen kring detta hör till bokens intressantaste med klara paralleller till våra dagars export av teknik till utländer, där Bai-Bang är det mest beryktade exemplet. I fråga om Triewalds maskin var de rena konstruktionsfelen blott en del i sammanhanget. Därtill kom bristen på sakkunnig tillsyn. Serviceproblemen blev alltmer besvärande i ett land, där man var van att bygga i trä, inte i järn. Vårt bistra klimat med isbildning vid vattentilloppen och frostsprängning av maskindelar rubbade säkerheten, och dyrbart vedbränsle i stället för billigt kol som i England, gjorde den oekonomisk. De täta driftstörningarna slog ojämnt, då ett gruvlag ena veckan, då maskinen fungerade, fick stor nytta av dess kapacitet, medan ett annat en följande vecka, då maskinen stod stilla, fick sitt arbete helt blockerat. Det skapade naturligt nog missnöje och rubbade den invanda ekonomiska och sociala organisationen vid gruvan, inom vilken för övrigt Triewald och hans medarbetare uppfattades som alltför främmande fåglar och därför motarbetades av de gamle på platsen. De mänskliga relationerna är väl så viktiga som den tekniska funktionen.

I ett slutkapitel gör författaren en belysande jämförelse med det fina och komplicerade instrument, en Cahman-orgel, som 1728, dvs. samtidigt med Triewalds maskin, byggdes för kyrkan på det närbelägna Leufsta. Där fungerade allt bra, ty i fråga om orglar fanns sedan länge en tradition och kunighet vad gäller byggande och underhåll.

Triewald var liksom många av sina samtida verksam på åtskilliga områden. Förutom en beskrivning av sin maskin har han publicerat skrifter om dykarklockor och deras konstruktion, om stenkol, om silkes- och biodling och andra nyttigheter i tidens anda. Han höll offentliga föreläsningar i fysik på Riddarhuset och blev en av grundarna av Vetenskapsakademien 1739. Men när han nu fått sitt välförtjänta äreminne är det som en av våra tidiga ingenjörer, en yrkesgrupp som först drygt hundra år senare fick sin ställning befast. Och bättre kunde det inte ha skrivits än av författaren, själv ingenjör men också humanist.

*Gösta von Schoultz*

Krister Gierow, Ingmar Brohed, Per Ekström: **Bibliografi över Hilding Pleijels tryckta skrifter 1919–1983.** Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund, 17. Gleerupska universitetsbokhandeln. Lund 1984. 44 s.

Professor emeritus Hilding Pleijel hör till det fåtal forskare, som under ett långt och produktivt liv hedrats med två personbibliografier. Den första, upprättad av dåvarande överbibliotekarien vid Lunds universitetsbibliotek, teol. dr Krister Gierow, utkom i anledning av 70-årsdagen 1963 (Kyrkohistorisk årsskrift 1964). I denna förtecknades jubileans skrifter intill 1965, sammanlagt 205 titlar utgivningsverken oräknade. Ingalunda har produktiviteten mattats efter pensioneringen 1960: nästan exakt lika många – eller 204 – redovisades i den till 90-årsdagen av professor Ingmar Brohed och bibliotekarien vid Lunds universitetsbibliotek, Per Ekström, utarbetade fortsatta bibliografin över Hilding Pleijels tryckta skrifter 1965–1983 med ett supplement 1960–1964 (kyrkohistorisk årsskrift 1983). Tillgång till professor Pleijels egna anteckningar har underlättat arbetet.

I den till anmälan föreliggande bibliografin har ovan relaterade förteckningar integrerats i ett omtryck, till vilket ytterligare titelkompletteringar för tiden 1920–1962 fogats. Strängt taget är titeln inte adekvat: i ett särskilt tillägg har nämligen professor Pleijels 1984 under tryckning befintliga arbeten medtagits – ett vittnesbörd om något om fortsatt aktiv forskning.

Med facit i hand kan nu en lång och framgångsrik gärning överblickas. Från den fackkompetenta sammanfattningen måste recensenten avstå; en laudatio skulle inte heller vara i professor Hilding Pleijels smak. Några personliga reflexioner får i detta sammanhang räcka.

Som kyrkohistoriker har Pleijel ägnat de pietistiska fromhetsrörelserna i vårt land sitt speciella intresse, ett område som alltjämt ligger honom varmt om hjärtat. Det må vara tillåtet erinra om doktorsavhandlingen, *Herrnhutismen i Sydsverige* (19), om den lärdomshistoriskt högintressanta undersökningen av förbindelserna mellan den svenska och tyska pietismen i *Der schwedische Pietismus in seinen Beziehungen zu Deutschland* (54) samt den viktiga sammanfattningen av forskningarna kring de folkliga fromhetsriktningarna i vårt land i handboksframställningen *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism* (55), publicerad som del 5 i den av

hans lärare Hjalmar Holmquist och honom själv gemensamt utgivna, tyvärr ofullbordade *Svenska kyrkans historia*.

Ett intressant drag i professor Hilding Pleijels författarskap är den gradvisa orienteringen mot kulturhistorien. Studiet av den folkliga fromheten främjade intresset för det kyrkliga traditionsmaterialet och dess bärare, det svenska folket. Martin P. Nilssons betydelse i detta sammanhang har Hilding Pleijel själv framhållit. Dennes helhjärtade stöd underlättade 1942 tillkomsten av Institutionen för kyrklig folklivsforskning eller Kyrkohistoriska arkivet, som med sina i dag över 5000 uppteckningar äger ett värdefullt material för utforskningen av kyrklig sed och tradition i gårngen tid. Insamlingsarbetet har burit frukt i uppsatser och bidrag på skilda håll, senare ofta sammanfattade i bokform, t. ex. *Från hustavlans tid : kyrkohistoriska folklivsstudier* (150) eller den ofta citerade *Hustavlans värld : kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige* (234). I detta sammanhang kunde man också framhålla de monografiska studierna kring *Bibeln i svenskt fromhetsliv* (77) samt *Katekesen som svensk folkbok : en historisk översikt* (86).

Det var säkert ingen tillfällighet, att förstebibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Lund, teol. och fil. dr Bror Olsson, en av de främsta kännarna av den svenska andaktslitteraturen, samtidigt utgav sin undersökning av *Psalmboken som folkbok* (1942), tjugofem år senare omtryckt tillsammans med Pleijels ovan refererade arbeten jämte ett nyskrivet bidrag om Almanackan av Sigfrid Svensson under titeln *Våra äldsta folkböcker* (219).

Vägande bidrag såväl till kyrkohistoria som kyrklig folklivs- och samhällsforskning har av Pleijel, hans lärjungar och kollegor publicerats i den av honom under en följd av år utgivna, välkända serien *Samlingar och studier till svenska kyrkans historia*. Tänkt som ett komplement till handbokssviten *Svenska kyrkans historia* initierades den 1940 av Hilding Pleijel själv med en textutgåva av Kalmarbiskopen *Herman Schröders levernesbeskrivning* (74). Så sent som 1983 avslutades den av densamme med en samhällshistorisk studie om *Jordfästning i stillhet – från samhällsstraff till privatceremoni* (385), i vilken författaren dokumenterar sin öppenhet för även sentida förändringar i traditionsmönstren och lämnar ett intressant bidrag till den moderna innovationsforskningen.

Smålands kultur- och kyrkohistoria är en viktig konstant i Hilding Pleijels författarskap. Prästgårdar, prostar och kaplaner passerar revy. Ett viktigt

bidrag till hemmastiftets kyrkohistoria är den omfångsrika editionen av prästerskapets svar på biskop Wallquists promemoria 12 november 1787 under titeln *Gustavianskt kyrkolin i Växjö stift* (361) med den länge saknade bibliografiska översikten över källorna och litteraturen till det skildrade skedet. Det sistnämnda arbetet publicerades f. ö. som nr 1 i *Skrifter utg. av Stiftshistoriska Sällskapet i Växjö*, som till sin första hedersledamot kallade professor Hilding Pleijel, dess främste mecenat. I skrivande stund utkom i Sällskapets parallellserie den väntade idéhistoriska analysen av *Växjöbiskoparnas prästbrev* (409).

Professor Pleijels författarskap är rikt facetterat och omväxlande. Framhållas kunde t. ex. hans intresse för biografi och personhistoria och därvid bl. a. nämnas hans porträtt av åtta lundabiskopar i Herdaminnet, en svit som även utgetts separat under titeln *Åtta lundabiskopar i närbild* (351).

Otaliga är de arbeten Hilding Pleijel under årens lopp med frikostig hand strött i publikationer av skilda slag. Inte minst flitig har han varit som recensent — bl. a. och i synnerhet i *Rig* — med den skärpa och stilistiska elegans som är honom egen. Det var helt visst välbetänkt att avrunda bibliografin med ett särskilt register över de 200 bokanmälningarna.

När Lunds universitets bibliografi i början av 1960-talet nerlades för att aldrig mer (?) återupptas, kunde recensenten en gång höra professor Hilding Pleijel införa en kollega beklaga sig över att "man snart inte kan hålla reda på vad man skrivit". Med föreliggande bibliografi, som i fullständighet till synes inte lämnar något övrigt att önska, har anledningen till klagomålet i professor Hilding Pleijels fall på ett lyckligt sätt undanröjts: såväl offret som gärningsmännen är att gratulera!

Sven G Sjöberg

**Sture Lagercrantz: Some Ethnographic Comments on Leonard Mascall's A Booke of Engines (1590).** *Studia Ethnographica Upsaliensia* XL. Uppsala 1984. 184 s., ill.

Sture Lagercrantz, professor emeritus i allmän och jämförande etnografi vid Uppsala universitet, påbörjade 1930 utgivandet av *Studia Ethnographica Upsaliensia*, som nu utkommit med 40 volymer i stort format. I en *Editorial Notice* meddelar utgi-

varen, att serien med den nu utgivna delen får betraktas som avslutad. Han gör en snabb överblick över det rika och mångsidiga innehållet i vad som på detta sätt blivit publicerat. Man har anledning att ge uttryck åt sin beundran inför den energi och uthållighet, med vilka utgivaren kunnat hålla företaget vid liv och övervinna alla motigheter.

Publikationsserien har såsom framgår av titeln främst varit ett organ för vad vi i vårt land benämner etnografisk forskning, dvs. forskning rörande utomeuropeiska kulturer. Att afrikanistiken därvid beretts stort utrymme sammanhänger givetvis med att utgivaren själv är afrikanist. Betydelsefullt har varit att så många värdefulla avhandlingar av svenska missionärer har kunnat ges offentlighet. Också den lapska (samiska) odlingen har haft ett viktigt forum i *Studia*. Men det bör betonas att innehållet i publikationerna ofta har viktiga beröringspunkter med europeisk etnologi och att där framlägges forskningsresultat av betydelse även i detta sammanhang.

Detta gäller i hög grad den nu utgivna slutdelen med ovan angiven titel. Egentligen har den tillkommit som en kommentar och värdering av en på sin tid mycket ansedd och spridd handbok av en engelsman vid namn Leonard Mascall, hovmästare hos ärkebiskopen av Canterbury och avliden 1589. Handboken som ursprungligen ingår i en större samling hushållsböcker av författarens hand utgavs i flera upplagor, alla numera rariteter på bokmarknaden. En ny, kritisk utgåva förberedes av professor Kurt Lindner, Bamberg, vår f. n. främste kännare av den europeiska jaktens historia. Lagercrantz arbete är tillägnat Lindner.

Den nu aktuella boken är emellertid inte en kommentar i vanlig mening som successivt följer Mascalls framställning. I stället rör det sig om en jämförande granskning med indragande av ett rikt material från andra källor. Framställningen är samlad i sju efter tekniker avgränsade kapitel: Nät och fågellim, Gropfällor och "vattenkattor", Klumpfällor, Bur- och lådfällor, Snaror, Torsions- och springfjäderfällor och Bågfällor.

Mascall var mycket intresserad av jakten på skadedjur, såsom råttor, möss och rovfåglar, och i sin framställning har Lagercrantz därför särskilt kommit att uppehålla sig vid dem. Han gör det med en lärdom som kan verka förkrossande. Hithörande frågor har i utländsk forskning under senare tid rönt mycken uppmärksamhet och avkastat ett flertal vetenskapliga uppsatser och särskilda skrifter. Lagercrantz har en mycket god överblick

över dem. Det hade likväl för läsaren varit värdefullt om han också bifogat en förteckning över den använda litteraturen. Jag har lagt märke till åtminstone en värdefull skrift som han inte synes ha haft tillgång till, nämligen E.M.Ch.F.Klijn, *Ratten, muizen en mensen*. De bestrijding van ratten en muizen in het verleden (Rijksmuseum voor Volkskunde "Het Nederlands Openluchtmuseum", Arnhem, 1979). Den innehåller några viktiga uppgifter och ett rikt bildmaterial, därtill en tämligen utförlig litteraturförteckning.

Lagercrantz bok präglas av stor samvetsgrannhet och akribi vid framläggande av jämförelsematerialet. Mascalls mycket ofullkomliga bilder får här också sin förklaring genom omsorgsfullt utvalda exemplar från museernas föremålssamlingar och senare litterära källor.

Förf. tar i flera fall ställning i kontroversiella frågor och korrigerar därvid åtskilliga begångna misstag. I ett avslutande kapitel ger han vad han kallar en General view över hela det behandlade ämnet. Han tar därvid också ställning till den viktiga frågan i hur hög grad den litterära handbokstraditionen har kunnat påverka den folkliga tekniken, när det gällt fångst- och jaktmetoderna.

*Gösta Berg*

**Sköllerstabygden.** Tre närkesocknar, Sköllersta, Svennevad, Bo. Del 2. Red. *Ann-Sofi Schotte-Lindsten* och *Margit Werner*. Kumla 1984. 412 s., ill.

Det ständigt ökade hembygdsintresset har under senare år frambragt en strid ström av lokalhistoriska publikationer. Mycket arbete och stora kostnader nedlägges på denna litterära genre och ambitionsgraden är naturligt nog växlande från fall till fall. De stora socknarna i övre Dalarna, exempelvis Orsa, Rättvik, Malung, Lima och Mora, har under medverkan av framstående fackmän utgivit voluminösa bokverk i flera band. I andra fall har energiska lekmanaforskare bland bygdens egen befolkning publicerat sina rön i mer eller mindre utförlig form. Självfallet är all den information som på detta sätt framlägges i tryck om förhållandena på det lokala planet av värde för framtida övergripande studier, samtidigt som den tillfredsställer den läsande befolkningens behov av kunskap om den miljö i vilken man lever.

Lokalhistorikern möter emellertid betydande svårigheter, när det gäller att uppspara och sammanställa det källmaterial, på vilket han måste bygga sin framställning. Endast i undantagsfall kan han utan vetenskaplig skolning skaffa sig den överblick som kräves för att infoga de lokala företelserna i vidare sammanhang. En på flera sätt förebildlig väg har valts vid utgivningen av den ovan angivna boken om Sköllerstabygden, som behandlar tre socknar i östra Närke, Sköllersta, Svennevad och Bo, vilka en tid sammanslutna till en storkommun numera ingår i Hallsberg. Man har i detta fall gått fram på båda de nämnda vägarna. Dels har man anlitat fackmän för utarbetande av centrala historiska avsnitt, dels har man sett till att olika sidor av folklivet blivit belysta genom mera jordnära skildringar av representanter för sockenborna själva.

Den nu framlagda boken är andra delen av ett arbete som även avser att inrymma en tredje del om den kommunala utvecklingen under sent 1800-tal och under 1900-talet fram till tillkomsten av Hallsbergs kommun 1971. Första delen av Sköllerstaboken utkom redan 1976 och dispositionen av verket kan bl. a. därför synas ha blivit en smula invecklad. En av redaktörerna, Ann-Sofi Schotte-Lindsten, bringar emellertid i en särskild "nyckel" klarhet i intentionerna. Hon betonar att det nu särskilt gällt att belysa hur det historiska skeendet givit de tre socknarna deras olika karaktär: Sköllersta bondsocknen, Svennevad brukssocknen och Bo godssocknen.

Schotte-Lindsten har liksom den andra redaktören Margit Werner varit lärare vid Kävesta folkhögskola och därigenom haft anknytning till bygden. Detta gäller också flera av de andra medarbetarna. De historiska huvudavsnitten om bygdens utveckling från medeltiden till omkring 1600 och om Boo gods uppkomst har sålunda författats av Jan Brunius, medan bebyggelse och bostadsskick i Bo under 1700- och 1800-tal behandlas av Thomas Engel. Anders Persson bidrar med en ganska utförlig historik över Haddebo bruks historia och Mats Jansson skildrar Skogaholm – gården, bruket, människorna. Jansson är knuten till den kulturhistoriska avdelningen på Skansen, dit den gamla bruksbyggnaden flyttades 1931. Trots att tidigare ganska mycket är skrivet om Skogaholm, har här åtskilligt nytt kunnat fogas till bilden av denna anläggning.

Bland bokens rika innehåll i övrigt lägger man märke till Schotte-Lindstens utförliga framställ-

ning om den märkliga byn Testa i Sköllersta, som upptäcktes av Sigurd Erixon vid en av hans expeditioner 1916 och som sedan dess blivit mycket uppmärksammas i den etnologiska litteraturen. Förf. har här kunnat lämna åtskillig ny information om byns historiska utveckling. Hon har även bidragit med innehållsrika och välskrivna kapitel om kyrkbyggena i de olika socknarna och om de allmännyttiga inrättningar i Bo, bland dem fattighus, skola och sjukhus, som under 1700- och

1800-talen tillkom genom framsynta godsägares insatser.

I slutet har sammanförts ett urval av de lokala hembygdsvetenskarnas anteckningar, bland vilka märkes Vilhelm Carlssons skildring av Årets och årens gång i Bengtsbo (i Sköllersta). De har bearbetats av Ingrid Hartman-Söderberg.

Boken är rikt illustrerad med ett till större delen nyanskaffat och fräscht bildmaterial som ytterligare förhöjer värdet av denna publikation.

Gösta Berg

## KORTA BOKNOTISER

*Hermione Sandwith och Sheila Stainton: The National Trust Manual of Housekeeping.* Allen Lane in Association with the National Trust. London 1984. 273 s., ill.

National Trust har ingen motsvarighet i Sverige vare sig till namnet eller gagnet. Därför kan det vara på plats att presentera denna märkliga sammanslutning med några rader innan jag anmäler dess handbok i kulturhistorisk "housekeeping".

National Trust är en icke statlig sammanslutning för att bevara platser av historiskt intresse eller natursköna områden i England, Wales och norra Irland. Sammanslutningen grundades redan 1895; de första åtgärderna gällde att skydda ett stycke vild klippnatur i Wales och ett medeltida korsvirkeshus i Sussex. 1937 utsträcktes befogenheterna genom en parlamentsakt att omfatta herrgårdar och slott med inventarier samt tillhörande parker eller markområden. National Trust är nu den största jordägaren i landet efter staten och kronan. Endast historiskt mycket intressanta platser tas om hand – de skänks vanligen eller inköps med hopsamlade medel – och kapital för driften måste medfölja. Ägarna och deras efterlevande bor ofta kvar. National Trust äger 269 hus, gårdar eller slott som visas för allmänheten. Ekonomin grundar sig på fonder, donationer, medlemsavgifter från över 1 milj. medlemmar och på intäkter från mer än 7 milj. betalande besökare årligen. 1 600 personer är heltidsanställda och bland dem finns specialister på arkitektur, möbler, inredningar, park- och skogsvård, PR, administration och ekonomi. Givetvis har National Trust egna specialister för vård och konservering. De har nu samlat många års erfarenheter i *The National Trust Manual of Housekeeping*. Och därmed är vi framme vid vårt egentliga ämne.

Första intrycket av boken är att den, likt en gammal nanny säger "don't do that" och "never do that". Sätt inte glasföremål ytterst vid bordskanten, prata aldrig med den som handskas med glas, ha aldrig vatten på förgyllning etc. Vid förnyad läsning finner man en mängd kloka synpunkter att ta till sig och vårdmetoder som ofta verkar bra men som ibland gör en förvånad.

The Manuals författare sätter siktet högt. Det gäller inte att hålla fräscht och snyggt, det gäller att vårda kulturarvet för evigheten. Boken vill vara en första bro mellan gammal housekeeping och modern konservering.

The Manual är en handbok för den dagliga vården av National Trusts många byggnader som visas med sina inventarier för allmänheten. Boken vänder sig till platschefer, ställedare och mindre erfarna museimän snarare än till dem som själva utför arbetet. De många varningarna är sannolikt grundade på dystre erfarenhet. Mycket måste klokt nog lämnas till specialister. På varje sida står "vänd er till konservator".

Boken vill skärpa uppmärksamheten på fuktighet och ljus, den vill inpränta aktsamhet och tala om hur man dammar, polerar, handskas med, bär, fraktar och magasinerar föremål. Den vill också varna för gör-det-själv-tendensen och hänvisar åter och åter till experter. I stora kapitel om böcker, keramik, klockor, golv, möbler, glas, tavlor, textilier etc. avhandlas materialens egenskaper och hur de ska hanteras. Från det enklaste (som att inte tvätta speglar och tavelglas med vatten) till det svåraste (som att hänga upp tavlorna i ett porträttgalleri) tas upp.

När det gäller rengöring varnar de för vanligt handdiskmedel, som vi anser bra, och rekommenderar ett icke joniskt medel, Synperonic N. Här kanske de kommit längre än vi, men med en viss förvåning noterar jag användandet av silverglandsmedlet Silver Dip som vi lämnat eftersom det anses skadligt att inandas och kan sätta



fula märken på silvret om det inte sköljs väl. Än mer förvånande är att silver, mässing och koppar lackeras för att hålla putsen och att man rekommenderar läderfett som lätt ger upphov till mögel i fuktiga lokaler.

Bortsett från ett fåtal tveksamma vårdmetoder finns kloka råd hur man handskas med ting, redskap och rengöringsmedel och hur de appliceras. Boken slutar med register över leverantörer i Storbritannien.

The Manual kom till min kännedom när vi i en grupp från Nordiska museet och Skansen på nytt tagit upp arbetet med en betydligt anspråkslösare handbok om städning och vård av kulturhistoriska byggnader. I både England och Sverige har tydligen de gamla husmorskunskaperna till viss del fallit i glömska och man har insett att de till viss del inte heller alltid är bra. Osäkerheten framtvingar en handbok. Jämfört med svenska arbeten ligger denna bok mitt emellan Kulturens nya materialbok, den finska museihandboken (båda redovisade av Ulla Oscarsson i detta nummer av Rig) och det häfte om städning i kulturhistoriska byggnader som vi håller på att färdigställa.

*Elisabet Stavenow-Hidemark*

*Johannes Häyhä: Vuodenajat. Kuvaelmia itäsuomalaisten vanhoista tavoista.* Joulun vietto, talvitoimet, kesäaskareet. [Årstiderna. Skildringar av östfinnarnas gamla seder. Julfirandet, vintersysslor, sommargöromål.] [Endast finsk text.] Helsinki 1982. 402 s., ill.

*Johannes Häyhä: Perhe ja kylä. Kuvaelmia itäsuomalaisten vanhoista tavoista.* Maa-hanpaniaiset, kylänluvut, naimistavat. [Familjen och byn. Skildringar av östfinnarnas gamla seder. Jordfästning, husförhör, bröllopsseder.] [Endast finsk text.] Helsinki 1983. 322 s., ill. (Kansanelämän kuvauksia [Folklivsskildringar]. 20 & 21).

Finska litteratursällskapet i Helsingfors ger inte bara ut material ur egna samlingar samt litteratur- och kulturhistoriska verk, utan ger även ut äldre verk i nyutgåva. Ett av dem är Johannes Häyhäs skildringar av livet i Östkarelen, *Kuvaelmia itä-suomalaisten vanhoista tavoista*, ursprungligen utgiven i Folkupplysningssällskapets skriftserie 1893–99 i fem häften. Nu har man som ovan synes delat upp skrften i två volymer.

Johannes Häyhä (1839–1913) var lärare i Karelen. Han skildrade livet i det Karelen, som nu delvis hör till Sovjetunionen: Niemelä i Rautjärvi och allmogelivet där under 1700–1800-talen, bl. a. firandet av tredje- och fjärde dagjul och trettondagen. Hans i häften långsamt fortskridande berättelse togs emot med stor entusiasm. Det är släktföreningen Häyhä, som har föranstaltat om den nya upplagan. Den har intresserat Finska litteratursällskapet, som tryckte den första upplagan och vars arkiv äger det första manuskriptet, för detta nya projekt.

En självbiografi av Häyhä inleder den nya upplagan. Den ersätter författarens företal i första upplagan. I själva verket ingår inte detta företal i sin helhet i självbiografien, utan där finns uppgifter, som saknas i den nya upplagan. Likaså nämns inte heller i Helka Häyhäs företal i den nya upplagan, att språket varsamt har rättats på sina ställen och noterna har sammanförts bak i boken, de noter som tidigare fanns nederst på sidorna.

I företalet borde också ha nämnts, att en andra, rättad upplaga av partiet om julen år 1955 utgavs av Hembildningsförbundet [Kotiseutuiliitto], i redaktion av Veikko Anttila, där texten hade reviderats och även de i texten ingående folkdikterna och ramsorna rättats enligt folkloristikens senaste rön, detta senare gjort av Lauri Simonsuuri. Boken hade fått titeln *Itäsuomalaisten vanha joulu* [Östfinnarnas gamla jul] och inleddes med en bakgrundsteckning över författaren och verket, troligen gjord av Veikko Anttila.

Folkupplysningssällskapets publikationsserie kom även ut i en svensk version. Häyhäs verk kallas här *Bilder ur folkets lif i Östra Finland*. De fem häftena utgavs 1893–1900. Av dem hade Rafael Hertzberg översatt del I och II, partierna om jul, nyår och begravning och Oskar Behm del III om vintersysslor. Översättaren av del IV, sommarsysslor, är okänd och del V, plägseder vid frieri och bröllop, var översatt av L. Saxén.

Denna svenska version borde även den ges ut i nyupplaga. Den etnologiska litteraturen på svenska om Karelen är inte rik. Här kan nämnas Louis Sparres och Gustaf Retzius skildringar. I Alma Söderhjelmns Min värld I finns intressanta etnologiska iakttagelser. Erik Ekelunds översikt Karelsk exotism, i Åbo Akademis festskrift till Rolf Pipping 1949, visar finlandssvenska författares intresse för Karelen: Olof Enckell, Tito Colliander, Göran Stenius, Hagar Olsson.

Här kunde Johannes Häyhäs karelska bilder bli ett gott komplement till dessa ovannämnda verk. Häyhäs svenska version vilar nu bortglömd i biblioteken. Kanske Släktföreningen Häyhä kunde driva frågan om den svenska nyupplagan vidare?

För en svensk upplaga borde Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland intresseras och engageras. Personalen vid Folkkultursarkivet har stor vana vid utgivning och redigering av skrifter och kunde även revidera den svenska översättningen av Häyhäs verk på ett lämpligt sätt.

Sälunda kunde Häyhäs karelska bilder få en större betydelse internationellt. Även i Sverige finns det intresse för litteratur på svenska om trakterna i Leningrads närhet, både på den finska och den sovjetiska sidan av gränsen.

Det Karelen, som Häyhä undersökte, är en svunnen värld. När han rörde sig där, hörde det till storfurstendömet Finland, en autonom del av det ryska kejsardömet. Efter 1917 var det en del av det självständiga Finland. Men efter det rysk-finska fortsättningskriget 1941–1944 och freden i Paris 1947, är den nya riksgrän-

sen Finland—Sovjetunionen dragen just genom de trakter Häyhä genomkorsade. Några orter han nämnde i sitt företal finns på den finska sidan, några andra finns på den ryska sidan. Rätt därigenom går gränsen med breda gränzoner på ömse sidor.

Den karelska befolkning, som bodde där, har flyttat bort. Under krigen 1939—1944 eller efter dem förflyttades från Karelen med Viborg 406 000 personer in mot Finland, där de bereddes bostad och oftast även jord; en extra ansträngning för det krigsdrabbade Finland. 70 % av de evakuerade återvände till sina hem under fortsättningskriget, men måste självfallet sedan på nytt lämna dem, då krigssammanbrottet och den nya gränsdragningen kom.

Det är alltså ett unikt dokument från en svunnen värld Johannes Häyhä även på svenska kan bjuda oss.

*Stig Appelgren*

*Anders Gustavsson: Pingströrelsen på Åstol.* Processen från minoritet till dominerande lokal kultur. Bokförlaget Signum. Lund 1984. 90 s., ill.

Lokala studier av frikyrkomiljöer är inte vanliga inom etnologisk forskning, i varje fall på högre ambitionsnivå än seminarieuppsatsens. Anders Gustavsson har dock nu företagit en sådan studie av ett litet samhälle där väckelserörelsen, främst pingströrelsen, spelat en stor, tidvis helt dominerande roll. Samhället är Åstol, en liten ö i Marstrandfjorden söder om Tjörn.

Gustavsson tecknar först väckelsens konjunkturcykel på Åstol under 1900-talet och diskuterar orsakerna till uppgångar och bakslag. Han stannar vid förändringar i de ekonomiska villkoren och i otryggheten på havet liksom vid särskilt medryckande predikanter som viktiga faktorer bakom svängningarna i medlemsantal. Läsaren har dock svårt att se ett övertygande mönster. Kanske var helt enkelt predikanternas olika lyskraft den viktigaste faktorn.

Den intressantaste delen av framställningen behandlar pingstförsamlingens normvärld. Gustavsson visar hur inställningen till "världsliga" nöjen förändrats på vissa områden, nämligen när en rigid hållning skulle ha kommit i alltför häftig motsättning till den allmänna samhällsutvecklingen. Han nämner inställning till TV och idrott liksom till söndagsarbete, som man tvingats acceptera inom arbetslivet där skiftarbete förekom. Men när det t. ex. gäller alkohol, rökning, dans och kortspel har ingen liberalisering skett. Ett av många uttryck för pingströrelsens starka ställning på Åstol är att öns enda butik inte säljer öl eller cigaretter.

En dominant majoritetskultur utsätts alltid för kritik och förtal från minoriteter. Pingströrelsen på Åstol är inget undantag. Gustavsson redovisar den latent oppositionens beskyllningar mot pingstvännerna för t. ex. oärlighet, högmod, penningdyrkan och normbrott i det fördolda.

*Mats Hellspong*

*Christer Berglund och Carl Heideken: Fria företagare.* Arbetslivscentrum — Stockholms stadsmuseum. Stockholm 1984. 130 s., ill.

Lugnet heter ett industriområde i södra Stockholm, på gränsen till Nacka, på gammal sjöbotten som torrlades vid sänkningen av Hammarby sjö i början av 1920-talet. Lugnet är en vildvuxen oplanerad kåkstad inrymmande en mängd anarkistiska småföretag av typ billackering, vedlager och skrothandel. Förr fanns detta slags idoga kåksträden här och där i våra städer; ett exempel är den s. k. Gropen vid Karlaplan i Stockholm, som försvann så sent som på 1960-talets slut. Lugnet är idag en anakronism, en irriterande nagel i ögat på skattemyndigheter och yrkesinspektion, på LO och SAF.

Christer Berglund från Arbetslivscentrum och fotografen Carl Heideken från Stockholms stadsmuseum har gjort ett mycket styvt reportage från Lugnet, sådant det tedde sig 1982—1983. Det har blivit en både saklig och levande skildring utan moraliserande övertoner. Porträtten av dessa frihetstörstande, arbetssamma skrot- och bilhandlare har litet av samma lyster som Per Wästbergs människoskildringar i de klassiska böckerna om Klara och Östermalm.

Det rör sig i Lugnet om människor som vill klara sig själva, som ibland bokstavligen flytt från de stora arbetsplatsernas trygga men inrutade förhållanden. Gränsen mellan arbete och fritid är oskarp, många saknar familj och tycks leva i sina skjulliknande verkstadskontor. Många jagas av kronofogdar och "bruna fönsterkuvert", andra pressas av yrkesinspektionens och fackets krav på skyddsanordningar och sanitära installationer. Detta bemöts i Lugnet med en maskulin likgiltighet för risker och regler. "I Sverige får man snart inte jobba, man kan ju göra sig illa."

Berglunds och Heidekens bok övertygar om att den fria småföretagsamhetens livsstil i det moderna Sverige är ett viktigt etnologiskt forskningsområde. Kanske representerar det förkättrade Lugnet den grå, informella sektor som i framtiden kommer att kunna hävda sig framgångsrikt, när storindustrin och den offentliga sektorn stagnerar.

*Mats Hellspong*

# *Aktuella böcker från*

## **NORDISKA MUSEET**

### **Anläggarminnen**

Red av Mats Rehnberg  
Svenskt liv och arbete nr 32.  
Pris: 60:—.

*Sigurd Erixon*

### **Byar, gårdar och hus under Bjärka-Säby**

Red av Göran Rosander  
Pris: 160:—.

*Ingrid Bergman, Sofia Danielson, Eris R Erlandsson, Ingrid Frankow*

### **Hedvig Ulfsparre och Gästriklands textila slöjd.**

Pris: 65:—

*Maj Nodermann*

### **Från Altranstädt till Delsbo**

Bildtryck och bonader med Carl XII  
Pris: 24:50

*Lena A:son Palmqvist, Eva Fägerborg, Karin Lindvall, Annette Rosengren*

### **4 × Töreboda — aspekter på ett småsamhälle**

Pris: 93:—

### **Fataburen 1984**

Nordiska museets och Skansens årsbok behandlar detta år industrialismens skede — en fortsättning på 1982 års Fatabur.  
Pris: 110:—

**Priserna exkl moms.**

*Genom bokhandeln eller direkt från*

## **NORDISKA MUSEET**

Bokförmedlingen  
115 21 STOCKHOLM  
tel 08/22 41 20

## *Nya böcker från*

# **NORDISKA MUSEET**

### **Anläggarna**

En studie av yrkesvillkor och yrkeskultur i väg- och vattenbyggnadsbranschen

av *Barbro Bursell*

Nordiska museets Handlingar 102. Pris 150:—.

Anläggarna har i bokstavlig mening lagt grunden till det industrisamhälle vi har idag. Med hjälp av levnadsskildringar och intervjuer skildras de speciella arbetsvillkor och levnadsförhållanden som anläggarna levat under på 1900-talet och som lagt grunden till en egen arbetsgemenskap och yrkeskultur.

### **Jaktminnen från Dalarnas finnskogar**

av *Viktor Gustafson*

Med förord och kommentar av Gunnar Brusewitz.

Pris 150:—.

Viktor Gustafson (1857–1932) skildrar upplevelser av jakt och natur i Säfsnäs från 1860-talet fram till skelskiftet. Skildringen är på många sätt originell och en av de få skildringar som inte ses ur en privilegierad sportjägares perspektiv. Istället får vi följa en ung pojke som med alla sinnen upplever jaktsituationens hela atmosfär och som har förmåga att förmedla sina spännande möten med skogens alla djur.

### **Gården i den förindustriella staden**

En studie i stadsbebyggelsens regionala variationer

av *Jan Granberg*

Pris 85:— (Nordiska museet i distribution).

Undersökningen bygger på uppgifter i brandförsäkringar till gårdar i svenska städer under året 1828 och syftar till att ge en helhetsbild av stadsbebyggelsen med alla dess variationer ifråga om materialval och byggnadssätt.

**Priserna exkl moms.**

*Genom bokhandeln eller direkt från*

**NORDISKA MUSEET**

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

tel 08/22 41 20